

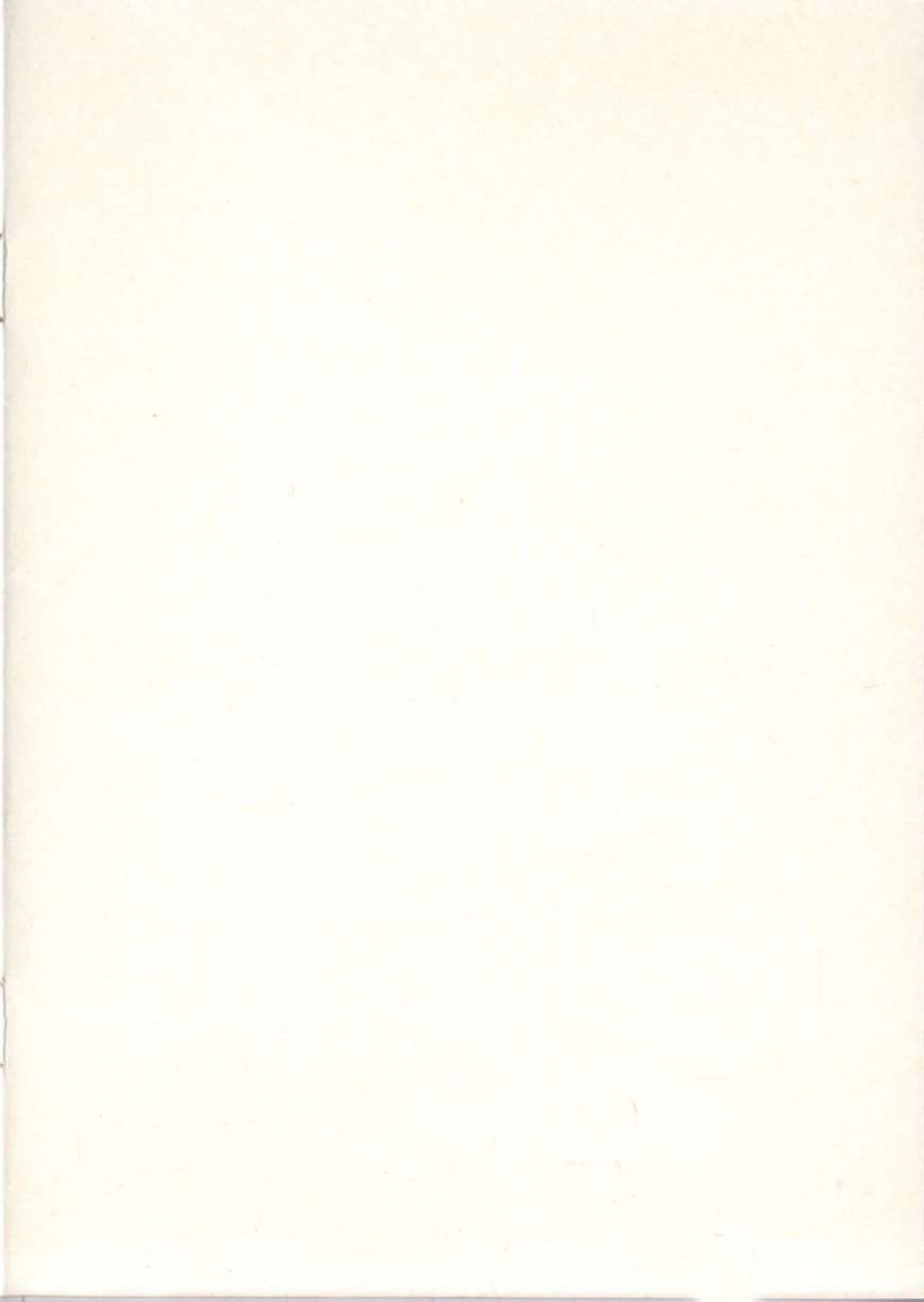
ERDÉLYI MŰVÉSZET

2001. II. ÉVFOLYAM 4. SZÁM (7.)

SZÉKELYUDVARHELY

■ MIKLÓSI-SIKES CSABA: AZ
ELSŐ KOLOZSVÁRI (ÉS
ERDÉLYI) CSOPORTOS
KÉPKIÁLLÍTÁS TÖRTÉNETE
1883-BÓL ■ JÁNÓ MIHÁLY: A
SZACSVAI REFORMÁTUS
TEMPLOM KÖZÉPKORI
FALFESTMÉNYEI ■ SZABÓ
ANDRÁS: FESTŐI ŐSISMERE-
TEK NAGY IMRE CSÍKZSÖGÖDI
FESTŐMŰVÉSZ FÉNY- ÉS
LÁTVÁNYIGAZSÁGA ■ MURÁD IN
JENŐ: FESTŐNŐK AZ ERDÉLYI
MŰVÉSZETBEN: TELEKI BEL-
LA (1861 – 1949) ■
P. BUZOGÁNY ÁRPÁD:
KIÁLLÍTÁSFIGYELŐ 2001
MÁRCIUS 23. — 2001
OKTÓBER 18. ■ BIRÓ JÓZSEF:
MAGYAR MŰVÉSZET ÉS
ERDÉLYIMŰVÉSZET III. ■
TALLÓZÁS ERDÉLYI VONAT-
KOZÁSÚ ANTIKVÁR
KÖNYVEK ÉS KÉZIRATOK
KÖZÖTT

ERDÉLYI MŰVÉSZET

2001. II. ÉVFOLYAM 4. SZÁM (7.)

www.erdelyimuveszet.ro

Az Erdélyi Művészet hatodik száma

Skultéty Sándor
dr. Uray Zoltán
Albert András
Porsche László
Vass Dénes
Csuzdi József
Petroczki Géza

magánszemélyek és a magyarországi Illyés Közalapítvány támogatásával készült.

Főszerkesztő: Veres Péter

Olvasószerkesztő:

Szakács István Péter

Munkatársak:

Tibori Szabó Zoltán, Murádin Jenő, Szücs György, András Edit, Róth András Lajos, Németh Júlia, P. Buzogány Árpád.

Szerkesztőség postacíme:

4150 Odorheiu Secuiesc,
str. Victoriei 34/5,
jud. Harghita, Romania

Tel: 00-40-66-219-286

E-mail: veresp@sigmasoft.ro

Nyomda:

INFOPRINT Székelyudvarhely

Kiadja:

LITERA KÖNYVKIADÓ,
Székelyudvarhely

Felelős kiadó: Veres Péter

ISSN 1582-0149

TARTALOM

2 Az első kolozsvári (és erdélyi) csoportos képzőművészeti kiállítás története 1883-ból

Miklósi-Sikes Csaba

10 A szacsvai református templom középkori falfestményei

Jánó Mihály

11 Festői ösismeretek

Nagy Imre csikzsögödi festőművész fény- és látványigazsága

Szabó András

16 Festőnők az erdélyi művészetben Teleki Bella (1861 – 1949)

Murádin Jenő

23 Kiállításfigyelő

2001. március 23. — 2001. október 18.

P. Buzogány Árpád

27 Magyar művészet és erdélyi művészet III.

Biró József

32 Tallózás erdélyi vonatkozású antikvár könyvek és kéziratok között

www.erdelyimuveszet.ro

2001. december 1-től az ERDÉLYI MŰVÉSZET honlapján - www.erdelyimuveszet.ro - bármilyen művészeti és kulturális eseménnyel kapcsolatos hirdetést ingyen megjelenítünk. A közölni kívánt szöveget veresp@sigmasoft.ro e-mail címre várjuk a feladó nevével, postacímmel és/vagy telefonszámával együtt. A hirdetés szövegének valóságartalmáért a hirdetést feladó személy a felelős. Bármely képzőművészettel kapcsolatos profitorientált vállalkozás hirdetése előzetes megegyezés alapján történik. Érdeklődni a fenti e-mail címen, vagy a 00-40-66-219-286-os telefonszámon lehet.

AZ ELSŐ KOLOZSVÁRI (ÉS ERDÉLYI) CSOPORTOS KÉPKIÁLLÍTÁS TÖRTÉNETE 1883-BÓL

Az 1800-as évek második felében Kolozsváron három igen jelentős művészettörténeti esemény zajlott le: az 1859-ben létrehozott Erdélyi Múzeum Egyesület Mikó Imre által adományozott múzeumkerti hajlékában, Bánffy Dénesné hagyatékából származó 59 darab festménnyel¹ megalakult Kolozsvár első, illetve Nagyszeben után, Erdély második nyilvános képtára;² 1883 februárjában a Farkas utcai Katolikus Liceum emeleti termeiben megrendezték Kolozsvár (és Erdély) első csoportos képzőművészeti kiállítását; 1900. május 24-én több mint egy évtizedes huzavona után „a szépművészetekkel foglalkozók és műbarátok köréből” Wesselényi Miklós elnöklete alatt megalakult Erdély első képzőművészeti szervezete, a Szépművészeti Társaság.³

1938-ban a Barabás Miklós Céh Kolozsváron megnyílt képzőművészeti kiállításának katalógusa szerint Erdélyben az első tárlatot 1890-ben rendez-

ték. Ez a dátum a későbbiekben így terjedt el és állandósult a témát tárgyaló bel- és külföldi szakirodalomban.⁴ Csakhogy – mint látni fogjuk – ez az adat kiigazításra szorul. A korabeli helyi sajtóból megtudhatjuk, hogy az első kolozsvári „műkitétel” már 7 évvel korábban, 1883. február 9-én nyitotta meg kapuit, amikor az Országos Képzőművészeti Társulat irányítása alatt 43 képzőművész közel 250 alkotása került bemutatásra. A kiállítók közül hárman: Melka Vince, Kőváry Endre és Sárdi István helybeli festőművészek külön teremben, 40 munkájukkal szerepeltek.

Egy kiállítás, mely közel háromszáz, javarészt jó nevű művésztől származó alkotást mutat be, manapság is jelentős kulturális eseménynek számít. Mennyivel inkább szenzáció lehetett száz évvel ezelőtt, amikor ráadásul először rendeztek csoportos képkiallítást Kolozsváron. Műtárgyakat elvértve már

Telepy Károly: Tengerszem, 1886*

korábban is bemutatottak, és tudomásunk van egy 1853-ban megnyitott iskolai diákrajz kiállításáról is. Ekkor az egykori „Normál rajzoda” rajztanára, Simó Ferenc (1801–1869) az iskola tantermeiben növendékeinek munkáiból 133 képet állíttatott ki.⁵ Tíz évre rá, 1863-ban a Simó Ferencné elnöklete alatt megalakult „Kolozsvári Nőegylet” évenként megrendezésre kerülő „munka és termény műtárlatain” rendszeresen állítottak ki képzőművészeti alkotásokat is. 1874 végén, illetve a következő év elején a Bukarestben élő Szatmári Papp Károly mutatta be képeit a Redoute (ma Néprajzi Múzeum) épületében.⁶ 1882-ben Pákei Lajos műépítész, városi főmérnök kezdeményezésére egy 7 tagú rendezőbizottság is alakult,⁷ mely a fiatalon elhunyt kolozsvári színésznő, Keller Ilona (1860–1880) síremlékének felállításához szükséges anyagi fedezetet egy helybeli művészek munkáiból összeállított kiállítás belépőjegyeinek árából, illetve az esetleges képvásárlásokból kívánta előteremteni. „A rendkívül érdekesnek ígérkező művészeti kiállítás”⁸ ez ideig ismeretlen okokból elmaradt, de úgy látszik, egy képzőművészeti tárlat megvalósításának eszméje pozitív visszhangra talált a városatyák soraiban. Ugyanis, amikor 1882 áprilisában a sajtó szétroppent a hírt, hogy az immár húsz éve megalakult Országos Magyar Képzőművészeti Társulat bizottságot nevezett ki a „vidéken rendezendő képzőművészeti kiállítások ügyeiben”,⁹ illetve az első székesfehérvári, debreceni és nagyváradai tárlatok megvalósításának feltételeit tárgyalja,¹⁰ a Kolozsvári Közlönyben (1882. május 14., 52. sz.) a város notabilitása felkéri a Társulat vezetését egy kolozsvári kiállítás megrendezésére is. Hónapokig tartó egyeztetés után a helyi lapok 1883. január 11-én közlik a hírt, mely szerint: „Zichy Jenő mint a vidéki képzőművészeti rendezőbizottság elnöke

ma értesítette Minorich Károly polgármestert, hogy a jövő február hó elején városunkban szándékoznak rendezni képzőművészeti kiállítást. Egyszersmind felkéri a polgármestert, hogy a kiállításra alkalmas termet jelölje ki”¹¹

A felkérésre szokatlanul gyorsan reagált a város vezetése: még ugyanazon nap egy 14 tagú rendezőbizottságot nevezett ki az előkészületek megszervezésére.¹² A rendhagyónak ígérkező esemény megtörte a sajtónak, a képzőművészetek iránt ez ideig mutatott közönyét. Jó nevű tollforgatók, tanárok és közéleti személyiségek terjedelmes írásokban méltatják a kiállítás megrendezésének jelentőségét;¹³ egymást túllícitálva, valóságos híradattal halmozták el az olvasókat. „A képzőművészeti kiállítás iránt való érzék felköltésének tekintetéből üdvözlőljük Kolozsváron. Hisszük, hogy jó eredmény lesz”, írja a Kolozsvári Közlöny január 12-i száma, hozzátéve „nem ilyen későn kellene hozzánk elérkeznie képzőművészeti kiállításnak”. Az Ellenzék szerkesztője a lap január 19-i számában azon reményének ad hangot, mely szerint „a kiállítás Kolozsváron fog legszebb sikert elérni”, míg a Magyar Polgár cikkírója meglepedését fejezi ki azért, hogy a „város hatósága rögtön egész készséggel karolta fel a kiállítás ügyét, mely Kolozsvár közösségére igazán nagy varázserőt gyakorol”.

Az előkészítő bizottság számára külön gondot okozott a helyszín kiválasztása. Mivel a városban nem volt szakszerű kiállítóterem, a három szóba jöhető helyszín közül az Erdélyi Múzeum Egylet helyiségei méretük miatt nem voltak alkalmasak, a Redoute termeit az esedékes bálók miatt nem sikerült megszerezni, s így a bizottság végül a Bel-Farkas (Kogălniceanu) utcai Katolikus Líceum (ma Báthory István Líceum) emeleti dísztermét és a mellette levő rajztermet jelölte ki e célra. A szer-

vezés folyamán a „lokálpatrióták is halatnak magukról”, felkérve a szervezőket a „helybeli művészi erők bevonására, kiknek festményei bizonyára beillők a kiállítás keretébe”. Véleményük szerint ez annál is indokoltabbnak látszik, mivel „ez úton a helyi érdeklődést, s az általános sikert is inkább biztosítaná a kiállítás magának”.¹⁴

Január végére az események felgyorsultak. A hónap utolsó napjaiban érkezett Kolozsvárra Hutera Béla műépítész, a társulat műtárosa, ki egyben a kiállítások megrendezéséért is felelt, valamint Margitay Tihamér és Mesterházy Kálmán festőművészek, akik magukkal hozták a kiállítás képanyagának jelentős részét, 160 db. festményt. Ezt követően került bejelentésre a tárlat megnyitásának időpontja, amelyet február 7-re terveztek. A képeket január 31-én szállították az iskola termeibe, másnap „Hutera és Sárdi már ki is csomagolták a képeket”.

Három nap múlva „az eddig megjött képek már a falakon is vannak” írják a lapok. A következő nap a termek feldíszítésével és a szoborművek elrendezésével telt, míg a helyi művészek képeinek elrendezésére február 6-án került sor. Február 7-én a szervezőbizottság méltó büszkeséggel jelentette, hogy „a feladatot időben teljesítette”.

A kiállítás megnyitójára 1883. feb-

ruár 9-én került sor, amikor „több mint 400 érdeklődő, élükön a kolozsvári intelligencia több tagja, köztük hölgyek is”¹⁵ (így!) jelenlétében, az Országos Képzőművészeti Társulat elnökének, illetve Kolozsvár polgármesterének az esemény jelentőségéhez méltó köszöntővel nyitották meg Kolozsvár és Erdély első csoportos bemutatkozását.

A kiállítást március 10-ig tartott. Több mint 2000 látogatója volt. Plakátot és katalógust is nyomtattak ez alkalomra.¹⁶

Jelentőségét, illetve hatását a képzőművészetek fejlődésére napjainkban szinte lehetetlen pontosan felmérni.¹⁷ Kolozsvár és a környező városok (Dés, Torda, Marosvásárhely, Szamosújvár, stb.) kiállítás látogatói ez alkalommal olyan mesterek műveivel ismerkedhettek meg, mint Munkácsy Mihály,¹⁸ Brodszky Sándor, a Munkácsy és Zichy tanítvány Feledi Tivadar és Feszty Árpád, az ekkor már Ráth-díjas Aghházy Gyula és

Than Mór: Szent család, 1878**

Spanyi Béla, a festészetet Benczúrtól és Székely Bertalántól tanuló, bukaresi születésű Vajda Zsigmond, a Barabás Miklós tanítvány Telepy Károly, a kolozsvári születésű Vastagh Géza neve mellett ott szerepelt a romantikus történeti festészet első jelentős képviselője, Than Mór, portré-festészetünk egyik legjobb művelője id. Vastagh György, és egy „bizonyos” Hollóy S., kinek „Ül

a juhász a számaron című kis képe olyan, melyet nem lehet sem jónak, sem rossznak mondani”¹⁹

A sajtó – érthető módon – megkülönböztetett figyelmet fordított a helyi festőművészek munkáira, illetve azokra az alkotókra, akiket egykoron szoros szálak fűttek a szamosparti városához. Ez utóbbiak közé tartozik a szegedi születésű id. Vastagh Géza (1834–1922), aki bécsi tanulmányévei után, 1859-ben Kolozsvárra költözött, itt alapított családot,²⁰ és nyitott műtermet. Előbb Veress Ferenc (1832–1916) fotográfussal, majd Sikó (1818–1900), illetve Urlaky János (1827–1874) festőművészekkel dolgozott. 1870-ben, a budapesti és bécsi kiállításokon elért sikereket követően, előbb Bécsbe, majd a magyar fővárosba költözött, ahol közel fél évszázadon át jó nevű műtermet tartott fenn. Így érthető, hogy 1883-ban a helyi sajtó talán némi túlzással „hosszú idők óta legjobb kolozsvári festő”-nek titulálja őt, s elnézi neki, hogy erre a kiállításra mindössze egy kisebb arcképet küldött.²¹ Fia, Vastagh Géza (1868–1919) a kiállításon bemutatott húsz, különböző állatot megörökítő képe, mintegy pótolni igyekszik apja mulasztását. „Altalános nézet, hogy egy nagyra hívatott állatfestő művész első kísérletei állnak előttünk”, írja a Kolozsvári Közlöny február 11-i száma.

Művészettörténeti kutatásunk rovására írható, hogy a kiállítás három kolozsvári művészéről csak igen keveset tudunk. Melka Vince, Sárdi István és Kőváry Endre, annak ellenére, hogy mindhárman „akadémiai festők” voltak, azaz különböző felsőoktatási intézményekben tanultak, majd hosszú évtizedeken át Kolozsvárott, illetve Erdély szerte is sokat dolgoztak, e mellett iskolákban és egyetemen tanítottak, illetve dolgoztak, híruk nem igen terjedt túl a város határain, életük és munkássá-

guk jobbára elkerülte az utókor figyelmét, és személyük lassan a feledés homályába merült. A három kolozsvári művész közül a csehországi Neu Benatky-ban 1834-ben született Melka Vince az ismertebb. Neve először, 1880-ban bukkant fel,²² majd ezt követően, két évtizeden át életéről és munkásságáról elég rendszeresen tájékoztattak a helyi újságok.²³ A mintegy fél-száz kisebb-nagyobb híradás mellett, 1911. szeptember 25-én Kolozsváron bekövetkezett halála után Richter Aladár,²⁴ Felszeghy Dezső,²⁵ Kuzskó István,²⁶ Constantin Beau,²⁷ Negoită Lăptoiu²⁸ és Sas Péter²⁹ voltak azok, akik részletesebben is foglalkoztak a művész életével és munkásságával.³⁰ Prágai, bécsi és drezdai tanulmányévei után Kolozsvárra 1868 körül³¹ Jósika Samt révén került. Hamarosan jó művészi hírnevet szerzett magának. Meghívások egész sorának eleget téve, többek között még Rudolf trónörökös is elkísérte a híres görgényi vadászataira,³² utóbb több nagyméretű képet festett Bánffy Ádám választói kastélyának ebédlőjébe. 1879-ben már a kolozsvári tudományegyetem tanszékén találjuk, ahol különböző természettudományi jellegű rajzok tucatját készítette el. Az első kolozsvári képiállításán, a helyi kritika „szerfelett sajnálatára (...) Melka Vince úr, aki valójában büszkesége lehet Kolozsvárnak (...) nem jelent meg valami nagyobb festményével. A kitett kisebb, vázaltszerű képek (...) egy pár csinos aquarelle tanulmány és egy olajba festett képrészlet [A havasi vadász – M.S.Cs.], valamint az egyik jelenleg munkában levő képének szénkartonjáról készült fényképe (...) nem nyújtanak elég tájékozódottságot a közönségnek szép tájképfestői tehetségéről. Tudunkkal az összes erdélyi részekben Melka úr az egyetlen, aki sokszor hónapokig egy-egy havasi kunyhóban, vagy rögtönzött fasátorban élve

ERDÉLYI MŰVÉSZET

kiaknázza a bájos országrész roppant számú tájkép-sujet-it.”³³

A Melka Vincénél fiatalabb Sárdi Istvánról egyetlen átfogóbb tanulmány sem látott ez ideig napvilágot, s – bár szívesen írogatott³⁴ – a kor szokásaitól eltérően, nem hagyott hátra önéletrajzot. Annak ellenére, hogy a korabeli sajtó 1863-tól kezdődően³⁵ rendszeresen említi a művész nevét,³⁶ személyével kiemelten csak halálakor foglalkozott.³⁷ Pedig Sárdi a legképzettebb kolozsvári művészek közé tartozott. 1843. február 16-án született Torockón,³⁸ ahol apja unitárius lelkész volt. Iskoláit a kolozsvári Unitárius Főtanodában végezte 1863-ban, majd öt éven át ugyanitt rajztanárként dolgozott. 1868 és 1870 között hittant tanult, közben gr. Forgách Kálmán gyermekeinek házitáncoltója volt. 1870 júliusában, állami ösztöndíjjal, Bajorországba utazott, előbb Nürnbergben, majd 1872-től a müncheni művészeti akadémián tanult. 1874 elején visszatért Kolozsvárra, ahol 1892-ig, „elbetegedése és munkaképtelenné válása következtében” nyugdíjazásáig, a helyi Tanítóképző tanára volt.³⁹ Sokat dolgozott, munkái közül talán a Főtér egykori reneszánsz házait ábrázoló festménye, illetve az 1874. évi kolozsvári tűzvészt megörökítő rajza a legismertebbek. Zsánerképei mellett számos arcképet festett, közülük Mikó Imre (1876), Kriza János (1877), Sámi László (1882), Kossuth Lajos (1884), Deák Ferenc (1885) portréja az unitárius püspökségre, illetve a kolozsvári múzeum-ba került. Az 1870-es években erdélyi vonatkozású rajzait közölte a Vasárnapi Újság is.

Az 1883. évi kolozsvári kiállításon Sárdi 11 munkáját mutatta be. „A különböző műfajokból, melyek közül a genre képek és arcképek a müncheni akadémia által éremmel kitüntetett akadémiai tanulmányok pozitív bizonyosságai annak, hogy a helybeli festő-

Wagner Sándor: Parkbejárat előtt***

ink legfiatalabbika már külföldön elismerésben részesült (...) Pihenő vadász, Csikosa, és Női akt tanulmánya élénk felfogást és jó színérzékét mutatnak, de általában a látogató közönség részéről legtöbb tetszést nyert Téli estvén című képe, A gyertya mellett olvasó anyóka. Arcképei közül (...) Deák Ferenc és Sámi László jeleseink arcképe (...) a többi arcképei kolozsvári polgárokról vannak festve.”⁴⁰

A három kolozsvári kiállító közül Újtordai Kövály Endréről – Kövály László történetirő testvéréről – tudunk a legkevesebbet. Személye nem tartozott a kivételes tehetséggel megáldott festőművészek közé, de gazdag és szerteágazó munkásságát külföldi akadémiákon szerzett alapos szakmai ismeret

jellemzi. Annak ellenére, hogy tanulmányveit kivéve egész életét Kolozsváron élte le, több mint fél évszázadon át hűséggel és szorgalommal szolgálta a várost, a korabeli sajtó – igaz elég rendszeresen⁴¹ – de két-három soros híradásnál többet nem igen közölt róla. Szerencsés kivételnek számítanak a helyi lapok, éppen az 1883. évi kiállítás alkalmával közölt bővebb tudósításai, ahol a helyi művészsorsok mostoha volta ellen kifakadó riporterek szuggesztív képet adtak Kőváry „a moderzsúrmál-féle igények útvesztőjében bolyongó” és ez által egyfajta kisvárosi ízléstől átítatott művészetéről. „Kőváry Endre arckép festőnk több kisebb-nagyobb arcképét állította ki, melyek egytől-egyig szorgalommal vannak megfestve, úgy élő alakok, mint fényképek után. Képein a részletek gondosan vannak kidolgozva, néha talán túlságosan aprólékosan, mi tagadhatatlanul élő bizonyosságai annak, hogy a lelkiismeretes festő vajmi gyakran kénytelen a modus-vivendi miatt saját felfogását feláldozni és a megrendelőnek lapos ízlését kielégítendő, a kivitel-

ben olyan irányba terelődni, mely a művészi alkotás kárára van.”⁴² Még ennél is pontosabban fogalmaz a Kolozsvári Közlöny szókimondó újságírója a lap március 1-jei számában, aki szerint „Kőváry az arcvonások eltalálásában rendkívül szerencsés (...), de egy magasabb művészi szempontból nem minden tekintetben bírálhatatlan. Portréinak közepes művészi értékét első sorban a megrendelők convenciónális, művészeti követelményeknek vajmi ritkán megfelelő” ízlésében látja, s így folytatja: „(...) oly körülmények között, amidőn a közönség a szigorú hasonlatosságra fekteti a legnagyobb súlyt, igen kevés tere marad az alkotó erőnek. Mert a közönség nagyrésze zokon veszi a festőtől, ha nem ragaszkodik az utolsó részig tárgyához és sokszor egy családi arany lánc, vagy értékes csipke kirívó kidolgozására nagyobb súlyt fektet, mint a képen levő összhangra”.

Kőváry Endre 1832-ben született Tordán, és 1918. augusztus 3-án hunyt el Kolozsváron.⁴³ A helyi sajtóban neve legkorábban 1859 tavaszán bukkant fel, amikor „a fiatal, tehetséges

Vastagh Géza: Pihenő parasztlány, 1887****

festésünk"-ról ír, aki „immár két éve képzi magát Bécsben a képzőművészeti akadémián.”⁴⁴ Kolozsvári műtermét valamikor az 1860-as évek elején nyithatta meg. Az Erdélyi Posta 1863. december 10-i száma arról tudósítja olvasóit, hogy „a tavasz óta báró Radák Ádám ózdi kastélyában családi portrékat festő (...) jeles ifjú festésünk vizsztatért körünkbe, s műtermét a Híd (Dózsa György) utca 315. számú házában nyitá meg”. Ezt követően évtizedeken át egyik keresett művész volt a városnak, „aki – risum tenaetis – ma-

gyar festő létére házat is vett művészetéből”⁴⁵. Az egykori Sétatér utcai műterem lakása a 19. század végén a helyi képzőművészeti élet egyik központja volt. Itt ismerkedett meg a festészettel Veress Zoltán, Marschelek Endre, Pielle Róbert, stb., és ebben a műteremben formálódott az erdélyi Szépművészeti Társaság alapításának gondolata is.

Miklósi-Sikes Csaba
Kolozsvár–Sümege

Jegyzetek

1. Útmutató az Erdélyi Nemzeti Múzeum Képtárában. Művészettörténeti bevezetéssel ellátta dr. Rózsaffy Dezső. Összeállította: MERÉSZ Gyula. Kolozsvár 1913. 30.
2. Erdély első nyilvános képtárának létrejötté a szebeni Samuel Brukenthal (1721–1803) nevéhez fűződik, aki Erdély kormányzósága idején (1777–1787), pontosabban 1785-ben építteti Szeben város nagy piacán impozáns barokk palotáját, ahol – mint végrendeletében meghagyta – értékes magángyűjteményét „bizonyos napok, bizonyos óráiban” közszemlére kívánja bocsájtani. A múzeumot végül is 1817-ben nyitották meg. (Mics gid prin muzeul Brukenthal, é. n. Sibiu)
3. Ellenzék, 1900, 118. szám. A Szépművészeti Társaság alelnökei: Pákei Lajos műépítész és Feilitzsch Arthur. A hattagú igazgatói tanácsba helyet kapott: Kövály Endre, Melka Vince és Marschelek Endre festőművész is.
4. MURÁDIN Jenő: A Barabás Miklós Céh, Bukarest 1978.5.1. GERGELY Attiláné, BATAKAI Julianna: Az országos Magyar Képzőművészeti Társulat a művészeti élet irányító intézménye (1880–1990) Ars Hungarica, 1979, 2. szám, 308.
5. Hetilap, 1853, 37, 39. sz.
6. MIKLÓSI-SIKES Csaba: Fényképészek és műtermek Erdélyben 1839–1916. Székelyudvarhely 2001. 41.
7. Békessy Károly, Hegedűs István, Hory Béla, Kloess (Klöss) József, Melka Vince, Sárdi István, Szász Béla
8. Magyar Polgár, 1882. április 8.
9. Kolozsvári Közlöny, 1882. április 15.

10. Az első „vidéki kiállítás” 1882. december 4-én nyílt meg Székesfehérváron (Székesfehérvár és Vidéke, 1882. 138. 140, 142. 143. 145. sz.

11. Magyar Polgár, 1883. január 11. 8. sz.
12. Tagjai között ott találjuk Pákei Lajos építész, Melka Vince, Kövály Endre és Sárdi István képzőművészeket, Veress Ferenc fényképész, Váradi Károly tanfelügyelőt, valamint Hegedűs István és Éltel Károly egyetemi tanárokat.
13. JAKAB Elek: A kolozsvári képművészeti ügyéhez. Magyar Polgár, 1883. január 14; VÉGH Lajos: Néhány szó festészetünk érdekében. Ellenzék, 1883. február 28., stb.
14. Kolozsvári Közlöny, 1883. január 14.
15. Kolozsvári Közlöny, 1883. február 9.
16. „Az érdeklődést fokozni fogja az is, hogy a képeket az elrendezés szerint új számokkal látták el, s új katalógust nyomattak, melyek segítségével a kiállítás könnyen áttekinthető, s melyben a kolozsvári festők művei is fel vannak tüntetve”. Magyar Polgár, 1883. február 22.
17. A kiállító művészek névsora: Aggházy Gyula, Bartók Lajos, Bruck Lajos, Brodszky Sándor, (Deák-) Ébner Lajos, Egervári Potemkin Ágost, Eisenhut Ferenc, Feledi Tivadar, Feszty Árpád, Greguss Imre, Hollósy S., Kimmach László, Karlovszky Bertalan, Kiss György, Konek Ida, Ligeti Antal, Margitay Tihamér, Markó András, ifj. Markó Károly, Mesterházy Kálmán, Mészöly Géza, Molnár József, Rinyi Ede, Spányi Béla, Sterió Károly, Szobonya Mihály, Szentgyörgyi Ilona, Than Mór, Telepy Károly, Tölgyessy Árpád, Udvarlaky Béla, Újházy Ferenc, Vágó Pál,

Vajda Zsigmond, Valentiny János, Vastagh Géza, id. Vastagh György, Wagner Sándor, Wolfram I.,

18. Munkácsy képe magángyűjteményből került a kiállításba. „Ezt a képet a mester több évvel ezelőtt festette, s Velis helybeli vizgyógyász fiának arcképét ábrázolja”, írja az Ellenzék február 3-i száma.

19. Kolozsvári Közlöny, 1883. február 11.

20. Az Erdélyi Posta 1863. október 8-i száma szerint: „Vastagh György, a hazánkban általánosan ismert művész megtartá esküvőjét Schell Lujza kisasszonnyal”.

21. Kolozsvári Közlöny, 1883. február 11.

22. BAYARD: Egy kolozsvári műteremben látogatás Melka Vicénél. Ellenzék, 1880. október 15.

23. MIKLÓSI-SIKES Csaba: Festőművészek, műtermek a 19. századi Kolozsváron. Sümeg 1998. 181. (Kézirat részletes irodalommal 38–39.)

24. Melka Vince. Kolozsvári Hírlap, 1911. szeptember 26.; Melka Vince emlékezete. Erdélyi Múzeum Egyeslet Évkönyve. 1912. 77–80.

25. Melka Vince. Erdélyi Lapok, 1911. október 15. 559–601.

26. A Vasvári kápolna oltárképe. (Vasvári Pál megőlésének helyén emelt kápolna oltárképét Melka Vince festette 1892-ben). Ellenzék, 1912. július 8. 151 sz.

27. România în arta picturului Vlăceslav Melka. Tipografia. Cartea Românească din Cluj. Sibiu 1944.

28. Realităţi Transilvănene reflectate în creaţia lui Vlăceslav Melka. În. Incursiuni în arta plastică Transilvană. Cluj 1981. 22–34;

29. Melka Vince festőművészről. Művelődés, 1995. április-május. 17–18.; Kelemen Lajos levele Lyka Károlyhoz. Melka Vincéről. (Sass Péter közlése). Művelődés, 1995. április-május. 19–21.

30. A szignó nélkül megjelent írások közül: Gráf Jakab és Melka Vince. Újság, 1901. december 12.; Melka Vince emlékkiállítás. Ellenzék, 1912. február 3. 26. sz.; Vlăceslav Melka. Carpat., 1934. 6. és 12. sz. 1934. 4. sz.

31. NN: Új rajziskola és oktató. Magyar Polgár, 1868. szeptember 16. 110. sz.

32. HE: Atelier látogatások. Melka Vince. Kolozsvár, 1900. február 22. 52. sz.

33. Kolozsvári Közlöny, 1883. március 1.

34. A kolozsvári sajtóban megjelent írásai: Mátyás király szobra. (a müncheni

Schwanthaller Mátyás-szobráról) Ellenzék, 1882. augusztus 1. 173. sz.; A közizlésnevelésről. Kolozsvári Közlöny, 1882. november 17. 205. sz.; A pusztulás helye. (a torockói tűzvészről). Kolozsvár, 1887. május 5. 107. sz.; A festőművészetről, tekintettel a Nemzeti Szalon képkiallítására. Ellenzék, 1895. május 24. 117. sz. stb.

35. Korunk, 1863. október 7. 118 sz.

36. MIKLÓSI-SIKES Csaba: Festőművészek, műtermek a 19. századi Kolozsváron. Sümeg 1998. 181. (Kézirat irodalommal 47–49.)

37. Ellenzék, 1901. április 9. 80. sz.

38. MURÁDIN Jenő: Sárdi István. Korunk, 1979. 12 sz. (szélgjegyzet)

39. Értesítvény a Kolozsvári Állami Tanítóképző 24-ik tanévéről. Kolozsvár 1895. 38–39.

40. Magyar Polgár, 1883. március 6.

41. MIKLÓSI-SIKES Csaba: Festőművészek, műtermek a 19. századi Kolozsváron. Sümeg. 1998. 181. (Kézirat irodalommal 32–35.)

42. Magyar Polgár, 1883. március 11.

43. Nekrológia a Keresztény Magvető 1918. évf. V. kötetében. 168. „Újtordai Kőváry Endre festőművész, egyházi tanácsos, 1848/49 honvéd őrmester, életének 8. évében, augusztus hó 3-án elhalt”.

44. Kolozsvári Közlöny, 1859. március 27.

45. Kolozsvári Közlöny, 1883. március 1.

* Telepy Károly: Tengerszem, 1886; o.v. 67,5x108,5 cm; j.b.l.: „Telepy K. 1886”; MNG ltz. 50.443

** Than Mór: Szent család, 1878; o.v. 207x159 cm; j.b.l.: „Than Mór 1878”; MNG ltz. 89.90 T

*** Wagner Sándor: Parkbejárat előtt; o.v. 48,6x25,3 cm; j.j.l.: „Wagner Sándor”; MNG ltz. 74.113 T

**** Vastagh Géza: Pihenő parasztlány, 1887; o.v. 37x58 cm; j.b.l. „Vastagh Géza 887”; MNG ltz. 5205

Sajnos a kolozsvári kiállítás alkotásairól nem áll rendelkezésre képanyag. Ezért négy kiállító művész olyan munkáival illusztráltuk e tanulmányt, amelyek abban a korszakban készültek és hűen tükrözik a kor hangulatát. Ezúton köszönjük a Magyar Nemzeti Galériának, hogy lehetővé tette e négy kép közlését.

Szerkesztő

A SZACSVAI REFORMÁTUS TEMPLOM KÖZÉPKORI FALFESTMÉNYEI

A háromszéki Szacsva falu ódon, romladozó templomában 2000 nyarán középkori falfestményt tártunk föl Kiss Lóránd marosvásárhelyi falkép-restaurátor segítségével. A 150 x 40 cm-es méretben föltárt festett falfelületen a középkori, magyar falfestészet sajátos ikonográfiai témájának, a Szent László-legendának un. Üldözés jelenete látható. A templomhajó északi falán, a szószékkorona és az orgonakarzat magasságában napvilágra került, 14. századi, al fresco technikával készült falfestmény töredék azt a helyi szóhagyományt látszik megerősíteni, miszerint a mai templom helyén egy korábbi, középkori kápolna állt.

A templomépület mai formája az 1818-1827 között végzett átalakításokkor alakult ki. Ekkor bontották le a középkori szentélyt, amelynek helyén és talán alapfalán az 1824-ben épült torony áll. Ezekben az években nyújtották meg nyugat felé a templomhajót, építették a déli bejárat elé a mai portikuszt és emeltek kőből támpilléreket a hajó négy sarkához.

A 19. század elején végzett átalakítási munkálatok során szerencsésen megőrizték az 1761-ben készült, festett, kazettás mennyezetet, amelynek 60 (10x6), négyzetre osztott tábláján a kor jellegzetes virágdíszeit és egy-két figurális ábrázolását láthatjuk. A művészettörténeti irodalom mindeddig e kazettás, festett mennyezet alapján tartotta számon a szacsvai templomot. A most föltárt falfestmények viszont az eddig nem kutatott, templomépületet a vidék és egyben a magyar művészettörténet olyan értékei közé emelik, mint a sepsibesenyői, gelencei, székelyderzsi, sepsikilyéni templomok.

A szacsvai Szent László-legendá

részlet a szent király glóriával övezett, koronás portréját őrizte meg a leányrabló, menekülés közben visszanyúló, főveges kun, deréktől fölfelé épen maradt ábrázolásával. A kép alsó peremén a kun mögött, az elrabolt lány hajfonatos homlokából, szemöldökéből láthatunk néhány vonalat. A két hős közé nagyméretű, lombos fát festett az egykori művész.

Az eddig föltárt jelenet töredékesége ellenére igen gazdag a részletek és utalások megfestésében, pl. László glóriája körvonalán kettétörnek a kun nyílvevői, a két ellenfél, miközben egymással küzd fölfelé tekint, ugyanarra a pontra, ahol a jórészt elpusztult felületen ruharedő alsó foszlányának vonalai sejlenek. E részlet arra a krónika-elbeszélésre emlékeztet, amelyben a két küzdő hős fölött László és seregei védelmére a Madonna jelenik meg.

További megfigyeléseket az elkövetkező feltárás és restaurálás után lehet majd végezni. Mennyit hozzátehetünk még az eddigiekhez, hogy a szacsvai töredék forma és színvilága a gelencei, homoródszentmártoni és a sepsibesenyői Szent László képekkel mutat sok rokonságot, olyannyira, hogy a négy falfestményt akár egy műhely alkotásának is feltételezhetjük.

Jánó Mihály
Sepsiszentgyörgy

FESTŐI ŐSISMERETEK

Nagy Imre csikzsögödi festőművész fény- és látványigazsága

Kukoricabontás – beltéri kompozíció. A fény balról, fentről süt a képbe, és a háttérben, egy ablakban csillan meg. Kevés a vetett árnyék, mert kevés a fény, a kép általánosan sötét tónusú. Mégis a kép uralkodó festői elemei a fények, a csillogó tónusok. (1924, olaj, vászon, 1070×1215 mm, Székely Nemzeti Múzeum tulajdona.)

Szüleim – beltéri kompozíció. A fény jobbról, fentről süt a képbe, és a háttérben, a falon csillan meg. Bár elegendő a besütő fény mennyiség, vetett árnyék csak jelzésszerűen látható. A képen a fényfoltok, a csillogó tónusok dominálnak. (1927, olaj, vászon, 900×730 mm, Csíki Székely Múzeum tulajdona.)

Utcasarok – kültéri kompozíció. A fény fentről süt a kép elő-, és háttérébe, s a végtelenben csillan meg. Árnyék csak a formákon, az egyes felületek részfénytelenségének a színeként jelentkezik. (1928, olaj, vászon, 965×900 mm, Csíki Székely Múzeum tulajdona.)

Forrás – kültéri kompozíció. A fény fentről süt a kép előterébe, és a háttérben, a végtelenben csillan meg. Jelzésszerű vetett árnyéka csak a bal alsó sarokban látható kisfiúnak van. A többi alak nem vet árnyékot. (1929, olaj, vászon, 940×420 mm, Magyar Nemzeti Galéria tulajdona.)

Őnarckép – kültéri kompozíció. A fény balról süt a képbe, és a háttérben, egy falon csillan meg. Mintha szembe-sütne, s a néző szeméről verődneek vissza a portrét megvilágító reflexek. Vetett árnyék csak jelzésszerűen jelentkezik, a tyúkok, az öregasszony lábánál, egyébként csak a formák fénytelen felületeinek a színei ellenpontoszák a sugárzást. (1956, olaj, vászon, 748×636 mm, Csíki Székely Múzeum tulajdona.)

Vihar – kültéri kompozíció. A fény

fentről süt a képbe, és a háttérben, a levegőhomályon csillan meg. A hirtelen bekövetkezett fényteleniséget hangsúlyozza. (1957, tempera, farost, 593×488 mm, Csíki Székely Múzeum tulajdona.)

Nyár – kültéri kompozíció. A fény fentről süt a képbe, és a háttérben, a végtelenben csillan meg. A vetett árnyékok ebben az esetben is csak jelzésszerűek. (1959, olaj, vászon, 870×995 mm, Csíki Székely Múzeum tulajdona.)

A bőség forrása – kültéri kompozíció. A fény jobbról süt a képbe, és a háttérben, a domboldalon és az erdők felett, a végtelenben csillan meg. Vetett árnyék nincsen a képen, csak a formák fénytelen felületeinek a színei ellenpontoszák a sugárzást. (1959, olaj, farost, 1700×1240, Csíki Székely Múzeum tulajdona.)

Az én falum – kültéri kompozíció. A fény fentről süt a képbe, és a háttérben, a hegyek felett, a végtelenben csillan meg. Vetett árnyék csak jelzésszerűen látható, csak a formák fénytelen felü-

Nagy Imre: Szüleim

ERDÉLYI MŰVÉSZET

letszínei ellenpontozzák a sugárzást. (1962, olaj, vászon, 1340×1180 mm, Csíki Székely Múzeum tulajdona.)

Madárijesztők – kültéri kompozíció. A fény nyalábként, fentről süt a képbe, és a háttérben, a hegyek felett, a végtelenben csillan meg. Vetett árnyék nincs, csak jelzés jellegű árnyserű színtoltok láthatók, és csak a formák fénytelen felületszínei ellenpontozzák a sugárzást. (1964, olaj, farost, 1345×1255 mm, Csíki Székely Múzeum tulajdona.)

Akt pisztrággal – kültéri kompozíció. A fény jobbról süt a képbe, és a háttérben, a fák között csillan meg. Vetett árnyék csak jelzésszerűen látható, a formák fénytelen felületszínei ellenpontozzák a sugárzást. (1966, olaj, vászon, 1000×800 mm, Csíki Székely Múzeum tulajdona.)

Noé bárkája felé – kültéri kompozíció. A fény előlről süt a képbe, és majdnem a teljes háttérben, a domboldalon csillan meg. Vetett árnyék nincsen a képen, csak a formák fénytelen felületszínei ellenpontozzák a sugárzást. (1967, 1972, olaj, vászon, 995×793 mm, Csíki Székely Múzeum tulajdona.)

Krumpliszedők – kültéri kompozíció. A fény jobbról süt a képbe, és a háttérben, a domboldalokon csillan meg. Vetett árnyék, a többsikű komponálás következményeként több helyen látható, de csak jelzésszerűen. Különben csak a formák fénytelen felületszínei ellenpontozzák a sugárzást. (1968, olaj, vászon, 1460×1300 mm, Csíki Székely Múzeum tulajdona.)

Régi temető – kültéri kompozíció. A fény fentről süt a képbe, és a teljes képtérben, valamint a háttérben, a hegyek felett, a végtelenben csillan meg. Vetett árnyék csak jelzésszerűen látható, a formák fénytelen felületszínei ellenpontozzák a sugárzást. (1969, olaj, vászon, 1505×1185 mm, Csíki Székely Múzeum tulajdona.)

Macskák – kültéri kompozíció. A

(hold)fény a háttérből süt a képbe, és a középtérben, egy házfalon csillan meg. Vetett árnyékok, az éjszakai ellenfény fényteleniségének a színei uralják a képet. (1969, olaj, vászon, 485×438 mm, Csíki Székely Múzeum tulajdona.)

Nem véletlenszerű, hogy mindenik képleírás majdnem azonos.

Mindenikből kitűnik, hogy Nagy Imre a teret a fényvel húzza a mélységbe, látszólag fordítva alkalmazva a fényszabályokat. Mindenik leírásban szerepel – a fény a háttérben ... csillan meg. Csak a Macskákon süt hátulról, de azon is visszavetíti – bár csak a középtérbe teheti – a csillanást. Ez esetben ellenben a kép jellemzője a vetett árnyék ábrázolása. Tehát mindenik képen a fény vonzza a tekintetet, akár az éjjeli pillangókat.

„Szeged, 1974. augusztus 28. Kedves Imre! (...) Egy alkalommal, amikor az Unten den Linden felől jöttem vissza a Johanneshof felé, egy kirakat előtt megálltam, mert ebben szép képeket láttam. Különösen egy gyéres nyírfaerdő tetszett nekem, ragyogó fehér törzseivel, pompázó ágrendszerével, szépséges lombzatával és azzal a csodálatos, valóságosan simogató zöld fűszőnyeggel,

Nagy Imre: Vihar

amely a nyíres alját borította. Sokáig néztem ezt a képet és rögtön a Nagy-Somlyó oldalára gondoltam, ahol olyan sokat járkáltam, ahová Csíksomlyóról éjszaka is kimentünk, a nagy tisztáson tüzet gyújtottunk, mellette leterítettük a magunkkal hozott fehér lepedőt, amely pillanatok alatt tömegesen jelentek meg a szép rózsaböszörök és más hasonló éjjeli lepkék, amelyeket igézetesen magához vonzott az éj sötétjében igézetesen felvillanó fény. Ahogy gondolataimban elmerülve tovább néztem a képet, akkor vettem észre, hogy a remekmű a Te alkotásod. (...)” Az idézet Ábrahám Ambrus,¹ az iskolatársnak Nagy Imréhez írott, diákkorukra emlékező baráti leveléből való.² Mint ha ez a történet Nagy Imre fénycsillogtató festészetére vonatkozna, de nem erről van szó.

A természeti környezet látványa már gyermekkorában, tudat alatt rögzült Nagy Imrében. Nem véletlen tehát, hogy kompozícióinak meghatározó, uralkodó eleme a keret-táj, melyet a tanulmányai során elsajátított színtudományi ismeretek felhasználásával művészién kezelte, alakított, tükrözött. Majdnem mindenik kompozícióján felismerhető a Csíki-medence legkeskenyebb részét, a Zsögödi-szorost határoló dombkoszorú egy-egy lejtője-hágója. (Közülük legfőbb helye a Harom-hegy, a szoros legimpozánsabb őrzője került.)

Általában a keletelt erdő-, vagy domboldalakat választotta keret-tájelemként. Ezeket a legalkalmasabban déli fényben lehet(ett) megfesteni, miután felszállt a köd, eltűnt a homály a medencéből, és a kiválasztott tájrészlet fénytől egyenletesen beterítve, tisztultan csillogott.

Nagy Imre festészetének a tanulmányozásakor feltétlenül szükséges a csíki fényviszonyok ismerete és figyelembevétele. Csak ennek birtokában érthető

meg igazán, hogy a mester koloritja, ami részben ennek a természeti hatásnak a következtében alakult ki, és vált egyedien harsánnyá, utánozhatatlanná, miképpen határozta meg életművét, vagy legalábbis referenciáértékű alkotásait.

„Erdély éghajlata leginkább a kárpáti magyar medence éghajlatához hasonlít, (...) ...ez áll Csíkra is, (...)”³

„A város,⁴ a vidék éghajlata mérsékelt, enyhén kontinentális jellegű, (...) Az évi közép-

hőmérséklet csupán 5,9° C, a téli hónapok sokévi átlaga 5,2° C, a nyári hónapok átlagos hőmérséklete 16° C. Mivel a szeles napok száma viszonylag kevés (58,5%), a köd néha hosszabb időre megüli a medencét (...).

A levegő nagy páratartalma miatt kis lehűléssel is képződhet köd, ami a gyakori párássággal együtt jelentősen csökkenti a napsugárzás átlagát (1600-2000 óra évente). (...)”⁵

A két idézetből kitűnik, hogy Csík nem akármilyen hely! Megfestése ösis-

Nagy Imre: Régi temető

mereteket igényel, különösképpen a fényviszonyokat illetően. Nagy Imre rendelkezett ezekkel az ismeretekkel.

Legjelentősebb alkotásain, a szűk zsongódi völgynek természeti jellege, fekvése miatt keresztirányú látványát nyújtja, ami megfelel a természetes fényiránynak. A Csiki-medence É-D-i fekvésű, tehát merőlegesen esik rá a K-Ny-i irányultságú természetes fény. A medence Zsongódnál a legkeskenyebb, mélységet, távlatot, monumentális teret ez a rész nyer Nagy Imre képein. Tiszteletet kellett parancsolnia a festőnek, hogy ilyen nagy fontossággal illesse ezt a völgyszűkületet. Parancsolt, követelt, mert naponta támadt fel varázslatos módon.

A korán kelő ember, – mint amilyen Nagy Imre is volt –, reggel, amikor kitekint az ablakon, nem mindig láthatja a környező völgyhatár-dombokat, mert egyszer az opálos fehérség tűnik a szemébe, majd annak lassú oszlását követően, majdnem egyszerre támadnak elő a környező dombok és a hegyek. A homály- és ködöszlás után, a déli órákban kitisztul a levegő, s egyforma és egyenletes fény szállja meg a vidéket. Olyan a fényáradat, mintha nem lenne iránya, mintha mindenfelől egyszerre érkezne. Nem vetülve, fokozatosan világítja meg a vidéket, hanem belepi, beteríti, átítatja, s egyidőben válik minden világossá, sugárzóvá. Nyugat felől, a Hargita-, a Harom-hegy felett fényesebb, töményebb: megtámasztja a

tekintetet. Reflexeket bocsát keresztben a völgyre. Színnel telíti a szürkéket! Nagy Imre mindegyre ezt festette.

Mohy Sándor kolozsvári festőművész szerint: „Nagy Imre luminista; munkáin a fény a főszereplő. A megértett és erőteljesen megjelenített háromdimenziós formákat a fény-árnyék teszi nemcsak egyénivé, de markánsan festőivé is. Neki mindegy, milyen téma előtt áll: portré, akt vagy kompozíció, – minden munkáján lüktet a fény, átítatodnak a rámenősen kiértékelt formák. (...)”

Igaz.⁶

A forma meghatározója a fény-árnyék felületmennyiségi aránya, az árnyék pedig nem egyéb, mint a formafelület részfénytelenségének a színe.

Nagy Imre minden esetben precízen megfestette a fényt és a részfényteleniséget egyaránt. Ellenben kompozícióiról majdnem teljességgel hiányzik a vetett árnyék, a takart fénytelen-ség színfoltja. Nem ismerte a takarás

Nagy Imre: Önarckép

következtében keletkező fényhiányt.

Kompozícióit a fény-fény versengés párhuzama határozza meg. Ennek része a fény-árnyék kontraszt is. Képein mindent fény hat át. Ha pedig nem hiányzik a vetett árnyék, – a takart fénytelen-ség színfoltja –, akkor minimális felületnyi helyen csupán arra hivatott, hogy a fény-zuhatagot hangsúlyozza, a kompozíciós elemek földönvalóságát megjelenítse.

Amikor a fény fizikai tulajdonságainak a felelevenítése érdekében egyik kedvenc könyvemet lapozgattam, meg-

találtam benne Albert Einstein filozófiai álláspontjára, – a szerző szerint –, a legjellemzőbb idézetet, melynek következő részei alkalmasnak találom az általam kiválasztott kérdés megvilágítására.

“Egyik oldalon az érzéki benyomások összességét látom, a másik oldalon a fogalmak és tételek összességét, ahogy azok a könyvekben le vannak írva (...).

Egy rendszernek annyira van igazságtartalma, amennyire biztos és teljes az élmény-összességhez való hozzáren-

delés lehetősége. Egy érvényes tétel a »való igazságát« azon rendszer igazságtartalmától kölcsönzi, amelyhez tartozik.”

Nagy Imre festett igazsága a “rendszer”, azaz a Középcsiki-medence fény-és látványigazságából nyeri érvényét, és rendeli ahhoz “az érzéki benyomások” Nagy Imrei összességét.

**Szabó András
Csíkszereda**

Jegyzetek

1. A József Attila T. E. Állattani Tanszékének előadótanára.
2. Szabó András: Repertoriul de documente privind biografia maestrului emerit NAGY IMRE érdemes művész élettrajzi vonatkozású dokumentumainak repertórium, Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, 1993, 16-17. old.
3. Dr. Endes Miklós: Csík-, Gyergyó-, Kászonszék (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig, Akadémiai Ki-

adó, Budapest, (1938) 1994. 11. old.

4. Csíkszereda.
5. Koszta Nagy István: Csíkszereda-Szeklerburg-Miercurea Ciuc, Csíkszereda Város Polgármesteri Hivatala-ProPrint Könyvkiadó, Csíkszereda, 1995, 8-9. old.
6. Az idézett cikkrészletet 1988-ban küldte nekem a mester, amikor hozzákezdtem a Nagy Imre élettrajzi dokumentumainak gyűjtéséhez, a repertórium összeállításához.
7. Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete, Gondolat Kiadó, Budapest, 1978. 344. old.

Nagy Imre: **Macskák**

FESTŐNŐK AZ ERDÉLYI MŰVÉSZETBEN

Teleki Bella (1861 – 1949)

Aki járatos művészetünk két világháború közötti történetében, alighanem találkozott már Teleki Bella és Teleki Ralph névvel, a kiállításait kísérő kritikai írásokkal. A húszas-harmincas években a nagybányaiak közösségében, illetve erdélyi városokban jelentkeztek gyakran; festményeik nagyobb gyűjteménye került közönség elé a román fővárosban és Budapesten is, a Nemzeti Szalon tárlatain. A két erdélyi arisztokrata – anya és fia – mindig együtt állított ki, nem rejtegetve, inkább hangsúlyozva a festészetükben kiütöző generációs különbséget. Míg Teleki Ralph pályája, éppen a nagybányai művésztelephez fűződő kapcsolatok révén, a szakirodalomban eléggé jól nyomon követhető¹, Teleki Bella portréja árnyékban maradt. Méltatói legtöbbször azt mondják el róla, ami pályájával kétségkívül sorsszerűen függ össze: Párizsban Munkácsy Mihály tanítványa volt, a mesternek talán egyetlen növendéke. Innen már csak nehezen bontható ki e különös életsors, az ígéretes kezdetektől a sok-sok évi hallgatásig s a már idős korban föllobbanó alkotó kedvig és akarásig.

Főúri család tagja, ráadásul nő is. Olyan könnyű helyen áll ilyenkor a minősítő jelző: úri műkedvelő.

Teleki Izabella (Bella) mindenképp több volt a csupán passzióból festető arisztokrata nőknél. Kezdeti ambíciói és bécsi, párizsi mesterektől nyert alapos tudása már eleve többre minősítették ennél. Az más kérdés, hogy amikor újra dolgozni kezdett, csak nehezen talált összekötő szálakat a századvégi akadémizmus és életének új kerete, a nagybányai környezet s a kolóniabeli törekvések között.

Közel húsz évet élt a művésztelep városában. Tanúja volt a világháborút követő változásoknak, a természetelvűséget töretlenül valló epigonok és újítók összeütközéseinek. Számára kezdetben a szabadtermészeti festés is élményt jelentett. Műtermi iskolázottságú festészetének hagyományos voltán ha alapvetően nem is változtatott, de sokat oldott a nagybányai környezet.

Teleki Bella fordulatos pályaképe, XIX. századi gyökereivel és családtörténeti vonzataival együtt, az erdélyi művészet kanyargós útjaira vezeti el a kutatót – és az olvasót is.

A szerteágazó és népes Teleki család múlhatatlan érdemeket szerzett a magyar történelemben, a magyarság társadalmi és kulturális fölemelkedésében. Tagjai között voltak politikusok, hadvezérek, a szabadság mártírjai, tudós gondolkodók, fölfedezők, közéleti személyiségek, a progresszióra ráérző kiváló gazdálkodók, birtokosok. A grófi címet Teleki Mihály, Apafi fejedelemnek mindenható kancellárja kapta, s a család nagy vagyonát, különálló birtokteteit is többnyire ő szerezte. Elég ha a későbbiek közül olyan kiválóságokat említünk itt, mint a könyvtáralapító Teleki Sámuel, a tudós történész Teleki József, a 48-as idők hősei sorában Teleki Lászlót, Kossuth párizsi követét, Teleki Sándor ezredes, a „vad grófot”, Petőfi koltói barátját, a kufsteini várfogságot méltósággal viselő Teleki Blankát, vagy még későbbről az Afrika-kutató Teleki Samut, a földrajztudós, politikus, miniszterelnök Teleki Pált.

A minket érdeklő családi ág Szatmár megyéből, Kővárhosszúfaluból telepedett át a belső-erdélyi részekre. Ha tehát Teleki Bella ifjúságá-

ról, neveltetéséről akarunk képet alkotni, a kendilónai kastély és a környező birtokos nemesség életét, mindennapjait kell megidéznünk. Teleki Miksa gróf (1813 – 1872), a festőnő apja vette át a ma Kolozs megyéhez tartozó kendilónai kastélyt és élt ott azután mindvégig, népes családjával együtt. Birtokát mintagazdasággá alakította. Azok között az arisztokraták között volt, akik a nagy előd, Wesselényi Miklós szellemében teljesítették ki a gazdaság-átalakítás, a korszerűsítés gondolatát. Egy más korszakban, az önkényuralom, majd a kiegyezés éveiben mutattak föl látványos eredményeket. A magyar családok történetének neves kutatója és genealógiájának összeállítója, Nagy Iván az 1860-as évek derekán így írt Teleki Miksáról: „Egész Kendi-Lóna birtokosa, a gazdasági társulat és szellemi művelődés (népiskola) bőkezű pártolója”.² Természetes velejárója volt családi életüknek is a mű-

veltség ápolása. A Kővárhosszúfaluban született Miksa gróf anyjától, Brunswick Karolinától kapott erre első indítást, de két testvére, a kufsteini rajzaival kiváló tehetséget mutató Teleki Blanka, illetve Emma (De Gerando Ágost felesége) ugyanilyen szellemi körben nevelkedett, az irodalom, a zene és művészetek bűvöletében.

Kendilónán a család benépesítette, belakta a tágas, sokszobás kastélyt. Teleki Miksának második feleségétől, Tattár Máriától (1836 – 1919) öt gyermeke született: Irén, Izabella, Blanka, László és Emma. Izabella, azaz Bella, születését 1861. március 28-án jegyezték be a kendilónai református egyház anyakönyvébe.³

A gyermekéveit, ifjúságát Kendilónán és gyakran a rokoni körben, különösen Koltón töltő Bella grófnő korán tehetséget mutatott a rajzolás, a szépművészetek iránt. Láta azt is, hogy egy korábbi időben, az alig elmúlt

A kendilónai kastély mai képe – ifj. Maksay Ádám felvétele

biedermeier világban milyen művészi kultúra tette kellemessé és színvonalassá az udvarházak és kastélyok lakóinak életét. Hiszen mindez hozzátartozott a nemes vagy éppen főrangú családok leányainak, fiainak neveltségéhez. Ismerte nagynénje, Teleki Blanka hagyatékát és nagyanyja, Brunswick Karolina (Charlotte) rajzait és képeit. Ide kívánczik Lyka Károly találó megjegyzése: „A század első harmadában szinte művész-számba vették a három Brunswick grófkisasszonyt”.⁴

A szülőföldrehoz közeli rokonság körében többen is voltak olyanok, akik életvitelükkel a művészet gyakorlásában vagy pártolásában mutattak példát. Kendilóna tőzsomszédságában, Válaszúton báró Bánffy Ádám működött közre országos vásárok-kiállítások szervezésében, melyeken a magyar háziipar támogatásával tűnt ki, s azokon művészi faragásaival, kerámiáival maga is részt vett. Ez a művészetkedvelő birtokos főúr kastélyának (részben máig megmaradt) berendezésével, belső térképészsével a szecessziós megoldásokat megelőzve érzett rá a művészi környezetelakítás fontosságára. Válaszúttal szemben, Bonchidán, a Bánffy grófok monumentális kastélya nyílt meg a rokoni látogatások előtt, csodálatos bútorzatával, ős-galériájának képeivel. Alig valamivel távolabbra, a „zsuki földesúr” és rokon gróf Teleki Géza kastélyában még érdekesebb dolgokról lehetett hallani. Teleki Géza az 1890-es évektől szenvedélyes érdeklődéssel fordult a budapesti művészeti élet felé, fővárosi palotáját később felajánlotta a Művészház számára, s a modern törekvéseknek hangot adó egyesületnek igazgatói tisztét is elvállalta.

Teleki Bella művészi ambícióit, terveit apjának korai halála sem nyeste vissza. Lehetősége nyílt rá, hogy húsz éves korában rokonaival, testvéreivel hosszabb külföldi tanulmányútra

induljon. „Teleki Bella grófné, a régi erdélyi arisztokrácia tagja – írja egy katalógus előszavában Felvinczi Takács Zoltán – teljes szakszerűséggel folytatta tanulmányait a bécsi Hesslinén, majd Párizsban, Puvis de Chavannes tanítványaánál, Paul Baudouinnél és végül Munkácsynál.”⁵

Úgy tűnik, mintha a családtörténet egy más időskorban önmagát ismételné, vagy inkább hasonló helyzeteket teremtené. A főúri Teleki család két művészetkedvelő női tagja korának legjelentősebb művésznél képezte magát. Teleki Blanka az 1830-as évek legvégén Kolozsváron Barabás Miklós műtermében tanult, Teleki Bella negyven évvel később Párizsban Munkácsy környezetében dolgozott. Még az is egybevág, hogy különben egyik mesternek sem volt kenyerre a tanítás, inkább elzárkóztak minden ilyen kérelem elől. Ha pedig kivételesen bizalmukba fogadtak valakit, a kölcsönös rokonszenv alapján, akkor őt lényük feledhetetlen varázsával ajándékozták meg. Mester és tanítvány együttműködésében nem volt semmiféle iskolás gyakorlat, akár rendszer sem. Láthatták azonban, hogyan dolgozik egy nagy művész, milyen mesterségbeli fogásokkal él, hogyan és milyen környezetben születnek a művek. Barabás az emlékirataiban meghatóan szép jellemzéssel idézte föl a türelmetlenül művészi tudásra vágyó Teleki Blanka alakját,⁶ míg Munkácsy később is tanácsokat adott és érdeklődött növendéke iránt.

Két évre terjed, 1879 – 1880-ra határozható be Teleki Bellának a Munkácsy környezetében töltött tanuló ideje.⁷ S bár Lyka Károly egy megjegyzésében arra következtet, hogy a Párizsban tanuló festőnő illetve rokoni köre alkalmasan kért tanácsot a mestertől,⁸ kapcsolatuk ennél termékenyebb és tartósabb.

Nem kétséges, hogy Teleki Sándor

egyengette Bella grófnő párizsi útját, megismerkedését Munkácsyval. A hosszú emigrációjából hazatért 48-as ezredes igencsak ismerős volt a nyugat-európai viszonyokkal. Ugyanakkor tanúja lehetett a fiatal leány egyre növekvő művészi érdeklődésének. Maga is gyakran vendégeskedett Kendilónán, az ottaniak viszont néha egész hosszú időn át otthonoskodtak Koltón.⁹ Nem véletlen, hogy Munkácsy éppen Teleki Sándornak címezte azt a levelét, melyben tanítványáról tesz említést. „Mit csinál Bella grófnő? – érdeklődik Párizsból, 1881-ben kelt soraiban. – Sok tehetsége van. Kár volna, ha abbahagyná tanulmányait.”¹⁰ Erre válaszolva írja Teleki Munkácsynak: „Kegyed ismeri Bellát, felesleges tehát fejtegetnem, hogy miért szeretem annyira; térdemen és szeretetemben nőtt fel... Szorgalmasan dolgozik, de szeretném, ha Munkácsynak méltó tanítványa lenne.”¹¹

Boldog békeidők korát idézi föl a szépiró Justh Zsigmond naplója, melyben a feledhetetlen kendilónai nyarak emlékeinek is helye van. „Ebéd után a Luxembourgon át nekiindulunk Párizsnak, gyönyörű est, bámulatos színpompá. Megállunk a terrasse-on, s némán nézünk magunk elé. Majd én beszélni kezdek tavaly ilyenkor átélt kendilónai életemről. Mily artistikus s mily víg volt. A minden esti cigányzene, a négy elragadó Teleki nővér, a négy páros bálók (mint urak, Teleki László, Árvéd, Almásy Imre és én), midőn Teleki Bellának ültem, ki szintén arcképemet festette – a fehér akácok bódító illata, midőn egy este a négy nővér mindegyike fehér illusion ruhába öltözött, s díszül csak fehér akácvirágokat tett magára, úgy nézvéni ki, mint négy gyönyörűséges menyasszony.”¹²

Az intenzív párizsi tanulóévek idejéből, 1879-ből keltezett a pesti Vasárnapi Újság tudósítása. Bár a pár soros hír tényeiben nehezen ellenőrizhető,

Munkácsy, Liszt és más kiválóságok kendilónai meghívása önmagában sokat elárul az ottani kultúrkör színvonalasságáról, a Teleki család és a De Gerando¹³ ág kapcsolatairól. De álljon itt csonkítatlanul maga a hír. „Érdekes vendégeket várnak nemsokára gr. Teleki Miksáné kendlilónai vendégszerető kastélyába: Liszt Ferenczet, Munkácsy Mihályt nejével, gr. Zichy Jenőt. A grófné leánya, Bella grófnő Munkácsy vezetése mellett képi magát a festészetben. Jelenleg Kendi-Lónán időznek: Rogeard francia tudós és Horváth Ignác, a műegyetem jeles tanára.”¹⁴

Teleki Bella ígéretesnek induló pályáján fordulatot hozott házassága és a kendilónai családi körből való kiszakadása. A családnak egy másik ágához tartozó nagybirtokoshoz, gr. Teleki Árvédhez ment férjhez az 1887. év őszén.¹⁵ A házastársak az Alsó-Fehér megyei Drassóba költöztek, ahol Teleki Árvéd szenvedélyes földszeretettel birtokán mintaszerűen gazdálkodott. Felesége a festményeit is magával vitte, otthonát díszítette velük, de a gazdságvezetés, a család, a két épületrész-ből álló drassói kastély háztartása minden erejét lekötötte.

Példátlannul hosszú időre, harminc évre terjed az az idő, ami alatt semmit, vagy csak ritkán igen-igen keveset dolgozott. Neve kihullott a köztudatból; írás, említés egy-egy sajnálkozó megjegyzésen kívül nem jelent meg róla.¹⁶ Mint ahogy gyakran történni szokott, gyermeke, fia neveltetésében, művészeti képzésében igyekezett kárpótolni önmagát. Ralph 1890-ben Drassóban született, és tehetségének első jeleitől anyja foglalkozott vele. A primér művészeti ismeretek átadása után ugyan csak neki volt gondja rá, hogy a legjobb mestereknél és iskolákban, Lausanneban, Párizsban, Bécsben és Budapesten tanulhasson. Párizsban 1912 – 14 között Ralph ugyanannál a Paul Baudouin

freskófestőnél folytatott tanulmányokat, akinek műtermében huszonöt évvel korábban ő is dolgozott.¹⁷

A család helyrehozhatatlan súlyos csapást szenvedett az 1918-as év végén, a magyar államhatalom széthullásakor. Drassót, mint számos más helységet is, a környező románság földülta, a kastély értékeit, beleértve a festményeket, fölégették. Ez a pusztítás, majd a kisajátító agrárreform földönfutóvá tette a családot. Az átél tragédia a Teleki házaspár magánéletét is szétbomlasztotta. 1921-ben elváltak, majd anya és fia még ugyanabban az évben Nagybányára költözött.

A korai művekből alig-alig maradt meg valami, cím szerint mindössze kettőt (*Női portré*, *Szénahordás*) ismerünk. Hacsak a család leszármazottainál nem kerülnek elő legalább fényképfelvételek, Teleki Bellának Munkácsy festészetéhez kapcsolódó művészeti produktuma mindörökké föltárhatatlan marad.

Munkácsyt kell hangsúlyosan vele kapcsolatban emlegetni, mert kései visszaemlékezéseiben is a festőnő őt tartotta példaképének, festészetét a maga számára a leginkább követhetőnek. Miben nyilvánult meg ez a hatás? Mindenekelőtt a tanulmányai során elsajátított alapos rajztudásban, a legkevésbé sem nőies festésmódjában, a portrék mellett a kompozíciós témák iránti fogékonyságában, festéstechnikailag pedig a Munkácsyra közvetlenül utaló barnás-fekete mély tónusok kedvelésében. A francia földön töltött két év alatt olyan fejlődést mutatott, hogy alig húsz

éves kora ellenére a Párizsi Szalon kiállításán jelentkezett.¹⁸ Adatolható az a tény is, hogy Munkácsy biztatására (talán már otthon) „nagyobb kompozíció” megfestésébe kezdett.¹⁹ Az akkori festményekről egy-egy kései kritikái méltatás árul el figyelmet érdemlő részleteket. A fentebb említett korai festmények kapcsán (melyeket Teleki Bella, mint pályaképének útjelzőit, többször is bemutatott) egy 1927-es kiállítási jegyzetében Dénes Sándor arról ír, hogy azokon Munkácsy bitumenes színei fedezhetők föl.²⁰ A *Szénahordás* (*Szénásszekér* címmel) a Nemzeti Szalon-beli 1935-ös kiállításán is helyet kapott. Ez alkalommal írja Felvinczi Takács Zoltán, hogy a Munkácsyra utaló képek és tanulmányok, melyek „világtól elvonult életet éltek a drassai kastély falain”, míg nem az 1918-as forradalom áldozatai lettek, „a régi Erdélyel pusztultak el.”²¹

Teleki Ralph: Gyilkos-tó, 1930-as évek, olaj vászon 60x75 cm, j.j.l. Teleki R. MNG Ists. FK 3023

bányai élete, mely mintegy másfél évtizedre terjedt, minden más élménytől és tapasztalattól különbözött. Anyagi viszonyaik igencsak szerények voltak, de új környezetükben kötöttségektől szabadon dolgozhattak. A művésztelep pedig számukra is a részvétel és alkotói megnyilatkozások lehetőségét nyújtotta. Egy csendes házban, a Liget melletti Erdődy villában (a Ligetköz 10. sz. alatt) rendezték be otthonukat és műtermüket. Teleki Bella a rá jellemző vitalitással és derűvel építette újra életüket. Kirándult, sportolt; kezdeményezésére hozták létre Nagybánya első tenispályáját a Ligetben.

Oly sok évi szünet után újból oda-

állt a festőálvány elé. Hatvanévesen kezdett ismét dolgozni, ám első képeit idegeneknek még nem engedte megnézni. Azután, hogy bátorságra kapott, a művésztelep tárlataira küldött be olaj- vagy pasztellképeiből. Öt-hat év múltán fiával együtt szervezték meg egymást követő közös kiállításait.

A kolónia tagjainak társaságában 1923 és 1929 között hét alkalommal láthattak Teleki Bella festményeiből. Nemcsak Nagybányán állított ki velük, hanem a művésztelepi festőközösség 1923-as temesvári és 1929-es brassói tárlatán is.

Teleki Bella és Teleki Ralph közös kiállításainak sorát 1927 nyarán műtermi bemutatkozásuk nyitotta meg. Ötven festményt mutattak be, s ez a tárlat először kínált alkalmat arra, hogy a ketjük közötti – művészetükben is megnyilvánuló – nemzedéki különbségről számot adjon. 1930 tavaszán Kolozsváron már gyűjteményes kiállításra vállalkoztak.²² Tekintélyes képanyag, 130 mű került közönség elé egy évvel később Bukarestben, a Hivatalos Szalon (Salon Oficial) helységeiben. Erről az 1931 márciusában szervezett tárlatról az író és publicista, Kakassy Endre, akkoriban a kolozsvári Keleti Újság bukaresti tudósítója tájékoztatta a magyar közönséget. „A képek két hatalmas termet töltenek meg: az utóbbi évek legnagyobb és legteljesebb magyar képkiallítása nyílt meg tehát ezen az előkelő helyen, hol a román képzőművészeti termelés legjava szokott évente fölvonulni.”²³

Bár körülményesen, szállítási és egyéb adminisztratív gondok közepette, de lehetőségük nyílt rá, hogy Budapesten is bemutatkozzanak. A Nemzeti Szalon 1922-ben szervezett *Erdélyi művészek* című kiállításáról van szó és ugyanott 1935-ben *Négy erdélyi művész* tárlatáról. Csoportkiállításokról volt ugyan szó, ám Teleki Bella mindkettőre 40-40 munkát, egyéni bemutat-

kozásra elegendő képet vitt magával. Különösen a *Négy erdélyi művész* (Teleki Bella és Ralph, Lőte Éva, Varga Nándor Lajos) tárlatának volt jelentős visszhangja és színvonalas, a szétszóródott magyar arisztokráciát is egybegyűjtő közönsége.

A két kiállítás katalógusa, méltató-sok számbavétele, reprodukciók segítésével véleményeket alkotni Teleki Bella nagybányai korszakáról. Csúpn megközelítésekről lehet szó itt is, mert a képek szétszóródtak, ismeretlen helyen lappanganak. A család áttelepedése Magyarországra, majd Teleki Ralph 1956-os svédországi emigrációja kevés teret ad az eredményes kutatásra. Ami bizonyos: a festőnő, már idősebb kora ellenére elég gyorsan asszimilálta a kortárs nagybányai festészet számára újdonságot jelentő, ám végsősoron hagyományos természetelvű értékeit. Festményei megvilágosodtak és megszínésedtek. S mivel az olaj nehézsége vissza-visszahúzta a múltba, gyakran pasztellben dolgozva váltott hangot.

A rajz precizitásának tisztelete és a műteremfestészet ki nem oltott hagyományai teszik kétarcúvá, egyensúlyában átlibbenővé ezt a kései és nem nagyigényű festészetet. Így váltakoznak finom úri szobabelsők (*Kandalló mellett, A nagy karosszékekben, Szendergő*) artistikus csendéletekkel (*Crocusok, Dáliák, Gyümölcsök, Rózsák és őszirózsák*) jellegzetes nagybányai motívumokkal (*Este a hegyekben, Kert-részlet*) vagy sportéletének témáival (*Sző leány*). Környezetének ihlető nagybányai témáival szemben a múlt nem halványul el soha. Olykor hollandizmusok kísérik meg (*Könyvtárban*) és zsánerjelenetek (*Mosogató leány*). Nagybányai témáinak földolgozásában festészetében több és nem kevesebb a kolónián vele együtt dolgozó kismesterek annyira ismerős képalkotásánál.

Az 1935-ös Nemzeti Szalon-beli kiállítás sikere bizonyosan hozzájárult ahhoz, hogy a két Teleki nem sokkal később áttelepedjék Magyarországra. Teleki Ralph jelenléte 1937-ig követhető a nagybányai kolónián.²⁴

Teleki Bella 1949. február 16-án, 88 éves korában egy kórházban, Rákospalotán hunyt el.

Murádin Jenő
Kolozsvár

Jegyzetek

1. Szijs Rezső: Teleki Ralph. Művészettörténeti Értesítő, 1976/1; Murádin Jenő: Nagybánya – A festőtelep művészei. Miskolc, 1994.
2. Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. XI. köt., Pest, 1865. 88. l.
3. A kendilónai ref. Egyház anyakönyve a kolozsvári Állami Levéltárban hiányosan maradt meg; ezekből a korai évekből nem találunk benne adatokat. Más forrásokból azonban pontosítható a család tagjainak életrajza. L. Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. IV. köt. Bp., 1998. 92-93. l.
4. Lyka Károly: Magyar művészet 1800 – 1850. A táblabíró-világ művészete. Bp., é.n. 87. l.
5. Felvinczi Takács Zoltán: Erdélyi művészek. Négy erdélyi művész kiállításának katalógusa. Nemzeti Szalon, 1935.
6. Márkosfalvi Barabás Miklós Önéletrajza. Kolozsvár, 1944. 160-161.
7. Művészeti Lexikon. Szerkesztette Éber László, társszerkesztő Gombosi György. II. köt. Bp., 1935. 525. l. Teleki Bella az 1878-as év őszén utazott testvéreivel Párizsba és kezdte meg ott tanulmányait. Munkácsyval a következő évben ismerkedett meg. Magyar Polgár, 1879. júl. 20.
8. Lyka Károly: Munkácsy. Bp., 1964. 24. l.
9. Teleki Sándor és a család kendilónai rokonsága közötti kapcsolatra több adat is egyértelműen utal. A 48-as idők hőse sokszor ült vendégszerető asztaluknál. Emlékeim című könyvének 2. kötetét, melyet a Petőfi Társa-

ság adott ki, Teleki Miksának ajánlotta. Annak özvegyéről elmondja, hogy mint páratlanul jó anya, nemcsak gyermekeiről gondoskodott, hanem az ő beteg édesanyját is ápolta. (Teleki Sándor: Egyről-másról. II. köt. Bp., 1882. 179. l.)

10. Teleki Sándor: Levél Munkácsyhoz. El-lenézék, 1881. dec. 24.
11. U.o.

12. Justh Zsigmond naplója. Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel ellátta Halász Gábor. Bp., é.n. 249. l. (A naplórészlet bejegyzésének dátuma 1888. máj. 16.)

13. De Gerando Ágost fia, a neves földrajztudós, De Gerando Attila Teleki Bella nővérét, Irént vette nőül.

14. Vasárnapi Újság. 1879. 484. l.

15. A kendilónai ref. egyház esketési anyakönyve szerint (Kolozsvári Állami Levéltár) a 23 éves Teleki Árvéd és a 27 éves Teleki Bella házasságkötésére 1887. október 8-án került sor. Az egyik tanú de Gerando Imre Ágost.

16. Justh Zsigmond naplója, i. m., 369. l.

17. Murádin Jenő: Nagybánya – A festőtelep művészei. Miskolc, 1994. 94-95. l.

18. Művészeti Lexikon (Éber – Gombosi), i. h.

19. Gr. Teleki Bella. Kelet, 1880. nov. 4.

20. (d.s.) [Dénes Sándor]: Teleki Bella grófnő és gróf Teleki Ralph kiállításán. Szamos, 1927. júl. 28. – Dénes Sándor (1880 – 1944) a nagymúltú Szamos c. szatmári napilap szerkesztője és tárcaírója volt.

21. Felvinczi Takács Zoltán, i. h.

22. A mintegy 160-170 festményt és grafikát bemutató tárlat a Piarista Főgimnázium termében nyílt meg, mely alkalommal az erdélyi sajtóban több méltató írás foglalkozott a két generáció arisztokrata művésztagjainak alkotásaival.

23. Kakassy Endre: Teleki Bella grófnő és Teleki Ralph nagybányai festőművészek bu-karesti képkiallítása. Keleti Újság, 1931. márc. 8.

24. Teleki Ralph 1956-tól 1982-ben bekövetkezett haláláig feleségével és lányukkal, Carlával Stockholmban élt.

KIÁLLÍTÁSFIGYELŐ

2001. MÁRCIUS 23. — 2001. OKTÓBER 18.

- Nagybánya
Könyvesház Galéria
Moldován Gyula festészeti kiállítása
2001. március 23.
- Székelyudvarhely
Teleház
Major V. Gyöngyvér grafikai kiállítása
Március 24.
- Székelyudvarhely
Korzó Polgári Kávézó
Zenglitzky Zoltán fotói (emlékkiállítás)
Március 28.
- Szatmárnémeti
Szakszervezetek Művelődési Háza
Paulovics László kiállítása
Március 31.
- Kolozsvár
A Román Rádió Kolozsvári Területi Stúdiója, Donáth úti galéria
Mariana Bojan festészet kiállítása
Április 2.
- Csikszereda
Hargita Visual Art Galéria
Botár László kiállítása
Április 2.
- Székelyudvarhely
Palló Imre Zene- és Képzőművészeti Szakközépiskola pincegalériája
XI. osztályosok festészeti kiállítása
Április 3.
- Csikszereda
Golden Gallery
Kristó Tibor: Életképek (riportfotó-kiállítás)
Április 4.
- Csikszereda
Kritérion Ház
Csillag István grafikai és Csillag Simon R. Imola textilkészítése
Április 4.
- Szováta
Teleki Oktatási Központ
A székelyudvarhelyi Palló Imre Zene- és Képzőművészeti Szakközépiskola tanulói kiállítása
Április 6.
- Csikszereda
Hargita Visual Art Galéria
Botár László kiállítása
Április 6.
- Székelyudvarhely
Művelődési Ház, Művészklub
Jakab Zsolt kiállítása
Április 18.
- Székelyudvarhely
Művelődési Ház
Kalló László festészeti kiállítása
Április 22.
- Székelyudvarhely
Haáz Rezső Múzeum
Föld Napja – 2001, gyermekrajzkiállítás
Április 24.
- Szatmárnémeti
Művelődési Ház
Moldován Gyula (Székelyudvarhely) festészeti kiállítása
Április 25.
- Kolozsvár
Romániai Képzőművészek Szövetsége kolozsvári fiókjának Szentgyörgy utcai galériája Urbán Tibor (Miskolc):
Május 4.
- Innen ezentúl manipuláció meg egyebek c. kiállítása
Április 26
- Székelyudvarhely
Haáz Rezső Múzeum
A csikszeredai Ferencz S. Apor (kerámia) és Berszán-Márk Zsolt (festészet) kiállítása
Április 26.
- Csikszereda
Csíki Játékszín előcsarnoka
Marosvásárhelyi képzőművészek kiállítása
Április 26.
- Kolozsvár
Tranzit Ház
Nicu Ilfovean: Marlene (fotó-video-installáció)
Április 27.
- Marosvásárhely
Bolyai-Gauss Tudományos Dokumentációs Központ
Csók Emőke festészeti kiállítása
Május 2.
- Csikszereda
Kritérion Ház
Helyi képzőművészek kiállítása
Május 3.
- Csikszereda
Hargita Visual Art Galéria
Bartis Demeter Márton: Anagramma (grafikai kiállítás)
Május 4.
- Csikszereda
Szakszervezetek Művelődési Háza
Kolozsvári képzőművészek közös tárlata
Május 4.

ERDÉLYI MŰVÉSZET

- Gyergyószentmiklós
Pro Art Galéria
Botár László kiállítása
Május 4.
- Nagybánya
Megyei Múzeum
Véső Ágoston kiállítása
Május 11.
- Csikszereda
Hargita Visual Art Galéria
Sárpátki Zoltán kispasztikai
és festészeti kiállítása
Május 11.
- Székelyudvarhely
Művelődési Ház
A Palló Imre Zene- és Képző-
művészeti Szakközépiskola
végzős tanulóinak festészeti
és grafikai kiállítása
Május 16.
- Csikszereda
Golden Gallery
Bíró Gábor
festészeti kiállítása
Május 16.
- Kolozsvár
Néprajzi Múzeum
Alter Image (fotókiállítás)
Május 16.
- Szentegyháza
Gábor Áron Művelődési Ház
Vas Géza: Népviseletek (fotó-
kiállítás)
Május 19.
- Kolozsvár
Gaudeamus Könyvesbolt
Kudor István (Bánffyhunrad)
faragászati kiállítása
Május 21.
- Kolozsvár
A rádió Donáth úti galéria
Manuela Botis festészeti és
textilkiállítása
Május 21.
- Székelyudvarhely
- Művelődési Ház
Kiállítás az Imecs László
Alapítvány képzőművészeti
pályázatának anyagából
Május 24.
- Kolozsvár
Képzőművészeti Egyetem
Végzősök kiállítása
Május 25.
- Csikszereda
Hargita Visual Art Galéria
Eröss István (Budapest) grafi-
kai kiállítása
Május 25.
- Temesvár
Bánsági Múzeum
Gustas Klimt és Egon Schiele
festészeti kiállítása
Május 28.
- Csikszereda
Kritérion Ház
A Nagy István Zene- és Képző-
művészeti Szakközépiskola
végzőseinek kiállítása
Május 28.
- Székelyudvarhely
Tourinfo galéria
Gyermekrajzok, festmények
kiállítása
Június 1.
- Csikszereda
Városi Művelődési Ház
A Nagy István országos kép-
zőművészeti verseny pályá-
zatainak kiállítása
Június 1.
- Gyergyószentmiklós
Pro Art galéria
Gaál András festészeti kiállí-
tása
Június 1.
- Csikszereda
Szakszervezetek Művelődési
Háza
(gyermekrajzok)
Június 5.
- Csikszereda
Golden Gallery
Várnai György fotókiállítása
Június 7.
- Kolozsvár
Sindan Kulturális Központ,
Tranzit Ház, Atos galéria
Tab – installációk
Június 8.
- Gyergyóalfalu
Állandó képtár
Helyi alkotók kiállítása
Június 10.
- Kolozsvár
Tranzit Ház
Standby – fotókiállítás
Június 10.
- Székelyudvarhely
Tea Pub
Jakab Ervin: Berámázott han-
gulatok – fotókiállítás
Június 10.
- Marosvásárhely
Szentgyörgy utcai
kiállítóterem
Szász László festészeti és
grafikai kiállítása
Június 13.
- Székelyudvarhely
Művelődési Ház
A Palló Imre Zene- és Képző-
művészeti Szakközépiskola
végzős tanulóinak kiállítása
Június 15.
- Csikszereda
Hargita Visual Art Galéria
Frederick D. Bunsen fotókiál-
lítása
Június 15.
- Kolozsvár
Sindan Kulturális Központ
Timo Kellarante (Finnország)
fotókiállítása
Június 15.

Gyergyószentmiklós
Figura Galéria
Iskolások rajzkiállítása
Június 16.

Kolozsvár
Német Kultúrközpont
Marius Petre: Klausztofóbia
(rajzkiállítás)
Június 16.

Székelyudvarhely
Tourinfo galéria
A Palló Imre Zene- és Képző-
művészeti Szakközépiskola
XI. osztályos textilszakos ta-
nulóinak kiállítása
Június 22.

Gyergyóditró
Közszínház díszterme
Gaál András festészeti kiállí-
tása
Június 22.

Csíkseredea
Szakszervezetek Művelődési
Háza
Megyei képzőművészeti tár-
lat (festészet, grafika, szobrá-
szat, textil) és a
Prisma Fotóklub jubileumi
kiállítása
Június 24.

Gyergyószentmiklós
Pro Art Galéria
A csíkseredai Berszán-Már-
kos Zsolt (szobrászat) és
Ferencz S. Apor (kerámia) ki-
állítása
Június 26.

Gyergyócsomafalva
Helyi képzőművészek kiállí-
tása
Június 28.

Csíkseredea
Hargita Visual Art Galéria
Pattantyús-Ábrahám Zoltán
festészeti kiállítása
Június 29.

Csíkseredea
Szakszervezetek Művelődési
Háza
Nagy Benjamin gyűjtemé-
nyes festészeti kiállítása
Június 29.

Székelykeresztúr
Molnár István Múzeum
Sófalvi Jenő (festészet) és
Lukáné Sófalvi Klára (textil)
kiállítása
Július 1.

Kolozsvár
Sindan Kulturális Központ
Alter Image – fotókiállítás
Július 2.

Kolozsvár
Bánffy-palota
Paul Capruigio: Cosmocopia
– fotókiállítás
Július 12.

Beszterce-Naszód
Megyei Múzeum
A - + Egy művészcsoport
insemne pe hártie c. kiállítása
Július 13.

Csíkseredea
Hargita Visual Art Galéria
Kövér Oszkár kispasztikai
kiállítása
Július 20.

Csíkseredea
Kritérium Ház
Székesfehérváriak kispasztika
és veszprémiiek képzőmű-
vészeti kiállítása
Július 23.

Székelyudvarhely
Haáz Rezső Múzeum
XIX. Országos Fotóművészeti
Biennálé és I. Nemzetközi
Fotószalon anyagának kiállí-
tása
Július 29.
Székelyudvarhely
Tourinfo galéria
Könczey Elemér karikatúra-

kiállítása
Augusztus 3.

Csíkseredea
Csíki Székely Múzeum,
Mikó-vár
Emlékképek a XX. századból
– csíkseredai képeslapok és
Nuridsány Zoltán- emlékkiál-
lítás
Augusztus 3.

Marosvásárhely
Vár, fotógaléria
Plájás István és Both Gyula
kiállítása
Augusztus 3.

Csíkzentkirály
Botár László kiállítása
Augusztus 7.

Kolozsvár
Romániai Képzőművészek
Szövetsége Szentegyház utcai
galériája
Képzőművészeti Egyetem
végzőseinek kiállítása
Augusztus 8.

Borszék
Czirják Árpád (fotó), Kele-
menné Tódor Ágnes és
Dumitrescuné Tódor Katalin
(varrottas) kiállítása
Augusztus 10.

Csíkсомlyó
Ferenc-rendiek kolostora
Fénykéпкиállítás a rend törté-
netével kapcsolatban
Augusztus 11.

Nagyvárad
Városháza
Tavirózsa Fotóklub kiállítása
Augusztus 11.

Gyergyószentmiklós
Négyes Motel
Csíky Margit (terrakotta
kézifestés) kiállítása
Augusztus 12.

ERDÉLYI MŰVÉSZET

Homoródszentmárton
A művésztábor záró kiállítás
Augusztus 12.

Gyergyószentmiklós
Pro Art Galéria
Fejér István (Eger): Könyvoldalak (fotókiállítás)
Augusztus 15.

Csikszereda
Kriterion Ház
Sarca Valentin (Comănești)
kiállítása
Augusztus 15.

Élesd
Műhely a határon alkotótábor
kiállítása
Augusztus 16.

Székelyudvarhely
Tourinfo galéria
Major Gizella és Datu Victor
(Marosvásárhely) festészeti
kiállítása
Augusztus 23.

Székelyudvarhely
Arculati beavatkozások a vá-
rosban (szobrászat, festészet
stb.)
Augusztus 23–szeptember 7.

Balánbánya
Az alkotótábor kiállítása
Augusztus 24.

Gyergyószentmiklós
Pro Art Galéria
Gyergyói tájak, arcok, gondo-
latok – csoportos kiállítás
Augusztus 24.

Balánbánya
Az alkotótábor munkáinak ki-
állítása
Augusztus 24.

Makfalva
Nagy Pál alkotótábor
kiállítása
Augusztus 26.

Gyergyószárhegy
Szépteremtő kalács kiállítása
Szeptember 2.

Sepsiszentgyörgy
Székely Nemzeti Múzeum
II. Rákóczi Ferenc-émléki-
állítás
Szeptember 4.

Csikszereda
Golden Gallery
Plájás István (Marosvásár-
hely) fotókiállítása
Szeptember 4.

Kolozsvár
Szépművészeti Múzeum
Nemzetközi Kisgrafikai
Biennálé
Szeptember 5.

Gyimesfelsőlok
Bár-galéria
Márkos András (Németor-
szág): Ismétlődő bűnbeesés
(festészeti kiállítás)
Szeptember 8.

Gyergyóalfalu
Képtár
Az alkotótábor munkáinak ki-
állítása
Szeptember 9.

Csikszereda
Kriterion-ház
Páll Lajos (Korond) festészeti
kiállítása
Szeptember 11.

Gyergyószentmiklós
Négyes Motel
Csata Jenő (Csikszereda) ki-
állítása
Szeptember 15.

Gyimesfelsőlok
Anderi Galéria-bár
Tódor Zsuzsanna kiállítása
Szeptember 22.

Gyergyószentmiklós
Pro Art Galéria

Kopacz Mária kiállítása
Szeptember 28.

Székelykeresztúr
Molnár István Múzeum
Árus Tünde, Kokán Livia ki-
állítása
Szeptember 28.

Csikszereda
Jakab Antal Tanulmányi Ház
Róth András Lajos: Betűk va-
rársa (iniciálék)
Október 4.

Székelyudvarhely
Tourinfo galéria
Az ideai homoródszentmártoni
alkotótábor munkáinak kiállí-
tása
Október 12.

Csikszereda
Hargita Visual Art
Kudor-Duka István festészeti
kiállítása
Október 12.

Gyergyószentmiklós
Pro Art galéria
Páll Lajos (Korond) festészeti
kiállítása
Október 15.

Marosvásárhely
Kultúrpalota
Kopacz Mária festészeti kiál-
lítása
Október 15.

Csikszereda
Golden Gallery
Haragos Zoltán (Marosvásár-
hely) fotókiállítása
Október 16.

Csikszereda
Csíki Játékszín
Ádám Gyula fotókiállítása
Október 18.

**Összeállította:
P. Buzogány Árpád**

MAGYAR MŰVÉSZET ÉS ERDÉLYI MŰVÉSZET III.

Az erdélyi román művészetkutatók, élükön Petranuval, az erdélyi románság múltjának felkutatása érdekében nagy és kiterjedt munkát végeznek. Munkásságuknak eme pozitív oldala már is igen sok adattal gazdagította Erdély művészettörténetét. Ha valahol, itt valóban vannak érdemei Petranunak, midőn a figyelmet fokozottabb mértékben irányította a románok templomaira.⁵³ Részenben a csekélyszámú Hunyad megyei Hátszeg vidéki kőépítkezések, legnagyobb mértékben azonban a román népi művészet alkotásai, a fatemplomok és keleti stílusú falfestésük keltették fel figyelmüket, s bár a kutatás még a kezdetnél tart, máris jelentékeny mérvű kiadványok jelentek meg.⁵⁴ A művészettörténet a legutóbbi időkig idegenkedett a népművészetnek a szaktudomány keretében való tárgyalásától. Petranu és köre érthetően a mellett tör lándzsát, hogy a népi építkezések a nagy művészettel egyidejűleg foglalkoztassák a kutatókat; sőt mestere, Strzygowski tanításához híven ennek elsődleges fejlődéstörténeti jelentőséget tulajdonít.

A szakírók természetesen annak is kutatják okát, hogy miért nem fejlődött ki a nagy művészet – a kőépítészet, festészet és szobrászat – a románságnál éppúgy, mint Erdély többi népeinél? Ennek okát ritka egyöntetűséggel az erdélyi románság politikai és vallási elnyomatásában látják.⁵⁵ A politikai történet dolgaiba s a szőnyegen forgó kérdéseknek bármily napi politikai szempontból való taglalásába elvi okokból nem akarunk beleszólni. Nem hallgathatunk el azonban néhány ellenvetést. Mindenekelőtt rá akarunk mutatni arra, hogy a középkori államszervezet és politikai beállítottság távolról sem ismerte a ma annyira divatos faji megkülönböz-

tetést. A középkort nem ítéltjük meg helyesen a mai szémszögből, mert ezek a történetiszemléleti visszavetítések a múlt sajtós s csak önmagában érthető berendezkedésének való ismeretét elhomályosítják. Nem hiába mondotta Szent István: „Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő.” Hogy is érthetnők meg mai szemmel ezt az államelméletet?

Az Árpád-házi királyok, a szent-istváni politika ujjszatása nyomán, nemhogy elnyomták volna a románságot, hanem telepítéseikkel és egyéb jóléti kedvezményeikkel gyarapodásukat elősegítették. Az újabb történeti kutatások bebizonyították, hogy az erdélyi románság szervezkedésének első csírái a magyar hatalomtól kapta. Az erdélyi románok a kenézségeikben már igen korán autonómiát élveztek, hasonlóan a székelység korai szervezkedéséhez.⁵⁶ Maguk a román történészek nem egyszer hivatkoznak ezekre a korai román kenézségekre, mint szervezetségüknek és népi fejlettségüknek bizonyítékaira. Már csak ezért sem állhat meg a „nemzetiségi elnyomás” elmélete.⁵⁷ Korántsem lehetnek politikai okai annak, hogy a nagy művészetben az erdélyi románok nem vették ki részüket. Hasonlóan nem állhatja meg helyét az a feltevés sem, hogy az elnyomás miatt nem fejlődhetett ki nagyszabású, monumentális román művészet.⁵⁸ Az ókiráltságbeli egyházi műemlékek egyáltalán nem nagyszabásúak: Curtea de Argeș, vagy Deal monostor-temploma arányaikban és méreteikben messze eltörpülnek a kolozsvári Szent Mihály-templom, vagy a brassói Fekete-templom nagyszabású arányai mellett. A bizantino-román stílus, az égbenyúló kőtoronyok hiánya önmagában magyarázza a román

műemlékek méretbeli kisszerűségét. Ezt a tárgyilagos művészetszemlélet semmiféle nemzetiségi elnyomás rovására nem írhatja.

A román szakirodalom figyelme elsősorban a kőből épült templomai felé fordult. Számukat a korábbi irodalomtól megállapítottnál jóval többre teszi s ebbe a magasabb számba a nyugati stílusban építettek is besorolja.⁵⁹ A bizantin stílusú Hunyad megyei kőtemplomok monográfiáját V. Vătăşianu dolgozta fel nagy terjedelmű és beható munkájában.⁶⁰ Demus, Felsőszilvás, Guraszáda és Erdély más templomai mellett, amelyek a szerb befolyásban kifejlődött havasalföldi építészet hatása alatt épültek, egy hosszanti alaprajzú bizantin stílusú templomcsoportozatot vesz fel s mint ilyent tárgyalja Óraljaboldogfalva, Zeykfalva, Berekszó, Nagysztró, Nagycsula, Kolczváralja és Sztrigy-szentgyörgy közismerten nyugati stílusú templomait.⁶¹ Végső elemzésben – Strzygowski módszere szerint – a faépítészet hatását igyekszik kimutatni a kőtemplomokban. E módszer lehetővé teszi azt is, hogy amit a tárgyalás előző szakaszában, mint óvatos föltevést kockáztat meg, arra a következő fejezetben, mint sziklaszilárd alapra építsen. Ezekről a Hunyad megyei templomokról egyébként maga Vătăşianu írja, hogy „bisericele mititele și sărăcuțe”⁶² és „modestele bisericețe”⁶³ azaz szerény és szegényes templomocskák. Mestere, Petranu viszont több ízben említi, hogy az erdélyi román kőtemplomok művészileg mögötte maradnak a moldovai és havasalföldi emlékeknek.⁶⁴ Ámde Petranu szerint a provincializálódás, a „Verarmung” még nem nemzetiesít egy művészetet (nu naționalizează o artă),⁶⁵ s így nem adhat elvileg igazat Vătăşianunak, aki a sajátos nemzeti jelleget éppen a Hunyad megyei kőtemplomokból akarja levezetni...

Több sikerrel kecsegtethet e célkitű-

zés a fatemplomok esetében. Erdélyben, Petranu számítása szerint, 1274 román fatemplom van.⁶⁶ Ezek a templomok valóban becses és jelentékeny értéket képviselnek. A magyar és szász emlékektől külső megjelenésükben s kivált belső hatásukban eltérnek. Az erdélyi román fatemplomok a román népművészetnek sok érdekes faji tulajdonságát mutatják. A templomtípus kialakulására vonatkozó elméletek azonban egynémely tekintetben helyesbítésre szorulnak.

A ma álló erdélyi román fatemplomok nagy többsége a XVIII. és XIX. századból való, egyes XVII. századi kivételektől eltekintve.⁶⁷ Az ókirályságbeli fatemplomoktól élesen elütnek,⁶⁸ torony, egy-két eset kivételével, a moldovai vagy havasalföldi templomoknál egyáltalában nem található. Az erdélyi román fatemplomok tornya – ez kezdetben a gótika majd a barokk hatása alatt alakult ki – nyilvánvalóan nyugati típus. Ezt maga Petranu is több ízben hangsúlyozta,⁶⁹ valamint azok a külföldi tudósok is állítják, akik Petranu munkássága nyomán az erdélyi fatemplomokról egyébként magasztalóan nyilatkoznak.⁷⁰

Ezentúl azonban látni fogjuk, hogy a templomok alaprajza az esetek legnagyobb számában hosszanti elrendezésű, s boltozati típusaikban is az erdélyi nyugati stílusú emlékek boltozati rendszerét követik. Erre vall elsősorban a poligonális szentélyzáródás, amely a gótikus⁷¹ majd a barokk kőépítészetben általános volt. Hasonlóan mutatkozik meg a nyugati hatás a fatemplomok dongaboltozatán. A keleti kupola ugyanis sohasem jelenik meg Erdélyben,⁷² a dongaboltozat pedig az erdélyi reneszánsz és barokk kőépítészet általános boltozási módszere volt. Petranu, aki a fatemplom-építészetet, Strzygowski tarthatatlan elmélete nyomán, elsődlegesnek tartja és nem hiszi, hogy a népi építészet a nagy művészet bevált boltozási for-

máit tette magáévá, a régebbi s elavult szerzőkkel vitakozva, nem tartja megengedhetőnek, hogy ez a boltozati típus akár a félköríves, akár a gótikus építéssel hatása alatt fejlődött volna ki, hanem bizánci előképeket keres. Márpedig Petranu szerint az erdélyi román fatemplomok a XI. századból veszik elsődleges típusaikat, s ha a gótika korában a négyfiatornyos, árkados körüljárójú tornyot vették mintának, akkor a boltozatokat is csücsívesen kellett volna felrakniuk.

Petranu figyelmen kívül hagyja azt a körülményt, hogy a régi szerzők, akikkel vitakozik (mint Schulcz),⁷³ a barokk építészettel egyáltalában nem ismerték; az erdélyi reneszánsz és barokk építészettel meg éppen „terra incognita” volt számukra. Innen világos, hogy miért kell állandóan cáfolni Petranunak azt az állítást, hogy a fatemplomok boltozása a félköríves módszert vallotta elsődleges formájának. A múlt század magyar műtörténései a barokkban holmi elkorcsosult félköríves stílust láttak az Európa-szerte uralkodó barokkellenes áramlat befolyása alatt. A nagyérdemű Orbán Balázs, midőn a XVIII. század végén épült gyönyörű „Csíksomlyói barokk kegytemplom”-ról ír, így nyilatkozik: „... semmi építészeti beccsel nem bír – román stílt akartak utánozni, de korunk építészeti zavart eszméivel s a renaissance okadatolhatatlan ízlésének visszemlékeivel még az utánzásban is szerencsétlen szokott lenni...”⁷⁴ Romer Flóris, aki műkedvelőnek egyáltalán nem nevezhető, a nagyváradi barokk Székesegyházról írja, hogy mestere, Ricca előtt „a régi három hajójú bazilika lebegett ... s a külső építészeti díszítmények némelyikére a klasszikai építészeti nyelvben kifejezést nem találtam, s éppen ezért azok korcs voltát Riccától nem irigyeljük...”⁷⁵

Látható mindebből, hogy Petranunak igaza van s az erdélyi fatemplomok

boltozása sem a félköríves, sem a csücsíves építészettől nem indult ki. Viszont a boltozásban a kő- és nem a faépítészettel volt az elsődleges. A lapos, gerendás fennmenyezet felel meg a fa szellemének és nem a dongabolt. A boltozás tipikusan kőtechnika, s ezért nem ad hitelt ennek az elméletnek Balş sem, aki határozottan cáfolja, hogy a moldovai kőboltozatokat a faépítészettel befolyásolta volna.⁷⁶ Egyetlen fatemplomot sem ismerünk, amely korábbi volna a moldovai kőtemplomoknál. Ezért a dongaboltozat éppúgy, mint a poligonális apszis, Erdélyben is a nyugati kőépítészettel nyomán nyert alkalmazást. De ha sem a félköríves, sem a csücsíves stíl nem vitt szerepet, akkor melyik kor volt a forrás?

Bizonyos, hogy az ortodox vallás szertartása a templom belső berendezkedésére hatással volt. De éppen a barokkor (tehát a XVIII.-XIX. század, amikor az erdélyi román fatemplomok döntő többsége épült) engedte meg a legnagyobb szabadságot az alaprajz tekintetében, s amint nem idegenkedett a kereszthajótól, éppen annyira kedvelte a centrális megoldást és a kupolát. Aki az erdélyi barokk egyházi építészettel ismeri, az nyilvánvalónak tartja, hogy a fatemplomok alaprajzi elrendezésükben és boltozati típusaikban a kőépítészethez idomultak. S hogy a barokk alaprajz mily kitűnően simul a keleti rítushoz, annak a balázsfalvi, lugosi és nagyváradi⁷⁷ görög katolikus, illetve román ortodox székesegyházak a beszédes példái. A sok-sok barokkos fatorony – a Bihar és Arad megyeieket Petranu publikálta – eleven bizonyossága annak, hogy a barokk kőépítészettel, amely a centrális felé hajló alaprajzot, a sokszögű szentélyzáródást, a dongaboltozást s a hagyomány alakú toronysisakot egyaránt alkalmazta, szolgált a XVIII.-XIX. századi fatemplomok mintaképeül. A dongaboltozás azonban már a reneszánszban is általános volt s a román fatemplomok

elsődleges típusa a késő gótikából vette a tornyot; jól ismert dolog, hogy a gótika és a reneszánsz párhuzamosan éltek együtt Erdélyben a XVI. és XVII. században. A legkorábbi típus végre csak az egyszerű házforma lehetett, gerendás síkmennyezettel.⁷⁸ Azt a tényt végül, hogy a román fatemplomok díszítő elemeikben, a fafaragásokban és a bizantino-román falfestményekben⁷⁹ merőben eltérnek a nyugati stílustól, mi is világosan látjuk. Mindezek azonban nem szerkezeti és nem építészeti sajátosságok. Nem ok nélkül panasolja tehát Petranu, hogy a román hivatalosságok és tudományos tekintélyek – Iorga kivételével – hallgatással térnek napirendre könyvei fölött.⁸⁰

Petranu a fatemplomokkal foglalkozó munkáiban, midőn az azokra való hatásokat és analógiákat keresi, a legtávolabbi vidékekre és korokba megy el. Sziléziai, német, lengyel, norvég fatemplomokkal veti egybe, majd Kiszázia alkotásaival: az eredetre nézve a régi rómaiak harci eszközeit is feleleveníti,⁸¹ hasonlóan cselekszik Vătăşianu is. Kaukázustól és Irántól fel csaknem Izlandig és Grönlandig kutatják azokat az emlékeket, amelyek az erdélyiekre hatással lehettek, s így nem csoda, hogy Vătăşianu arra az eredményre jut, hogy Erdély, mint ilyen, Észak-Kelet-Európához tartozik (?).⁸² Csak a szomszédos magyar falvakban emelkedő fatemplomokat, fatornyokat és faharanglábakat kerüli el figyelmük.

Petranu azt vallja, hogy Erdélyben csak a románoknál volt faépítkezés,⁸³ s így nem adható hitel azoknak a magyar és szász íróknak, akik a fatornyok eredetét saját emlékeik körében kutatják. „Wo liegt die Vahrheit?” – kérdezi – s így folytatja: „Zuerst muss man feststellen, dass heute alle Holzkirchen Siebenbürgens den Rumänen gehören ... Es liegt nirgendein Beweis dafür vor, dass die Holzkirchen der Sachsen und

Ungarn vor Jahrhunderten so ausgesehen haben, wie die jetzigen rumänischen ...”⁸⁴

Bíró József

Jegyzetek

53. Petranu, több ízben panasolja, hogy a régi magyar művészettörténeti kutatók elhanyagolták a román vonatkozású emlékeket (p. o. Die Siebenbürgische Kunstgeschichte und die Forschungen Josef Strzygowskis. Sonderabdruck aus der Josef Strzygowski-Festschrift. Klagenfurt, 1932. 1-2. l.). Ez az állítás nem helyénvaló. Balogh Ilona (Magyar fatornyok, Bp. 1935. 4-7. l.) találoán mutat rá, hogy a magyar kutatók (Téglás, Myskowszky, Szinte Gábor és László, Gróh, Supka, Gyárfás) nagy szeretettel és érdeklődéssel foglalkoztak a románok fatemplomaival és egyéb emlékeivel; s ha a magyar kutatás faépítészetel egyáltalán foglalkozott, úgy elsősorban a nemzetiségek felé fordult figyelmé. Ezek a tanulmányok a legelőkelőbb magyar szakfolyóiratokban jelentek meg. Petranu maga is gyakran idézi e szerzőket (Die Kunstdenkmäler, Strzygowski-Festschrift, etc.).

54. Petranu: Die Kunstdenkmäler, etc.; Bisericile de lemn din Judeţul, Arad, Sibiu, 1923; Originea turnurilor bisericilor de lemn din Ardeal. În volumul de omagiu închinat D-lui Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani. Cluj, 1931.; New Researches in the Art of Woodbuilding in Transilvania. Parnassus, 1931.; Monumentele istorice ale judeţului Bihor. I. Bisericile de lemn. Sibiu, 1931.; Bisericiile de lemn ale Românilor ardeleni în lumina aprecierilor străine recente. 1934. Neue Forschungen auf dem Gebiete der Holzbaukunst Siebenbürgens. Résumés et actes du Congrès. Stockholm 1933.; V. Vătăşianu: Vechile biserici de piatră româneşti din judeţul Hunedora. Anuarul com. Mon. Ist. vol. II. 1929. – Valer Literat. Două biserici din Țara Oltului. An. vol. I. 1926-28. – Silviu Dragomir: Vechile biserici din Zarand și ctitori lor în sec. XIV. și XV. Anuarul II. 1929. – Atanasie Popa: Biserica de lemn din Brăglez, jud. Sălaj. An. II. 1929. Bis. vechi de lemn româneşti din Ardeal. An. III. 1930-31. etc.

55. Petranu: Die Kunstdenkmäler, 12. l., L'

histoire de l'art, II 1. – Vătăşianu: Vechile biserici etc. 179-182. I.

56. V. ö. Hóman Bálint: Magyar történet, II., L. még Deér József: A középkori Erdély. Magyar Szemle, XXII. 203-204. I.

57. Deér, i. h.

58. Petranu: Die Kunstdenkmäler, 14., 44. I.

59. Petranu: Die Kunstdenkmäler, p. 15 ff. Említi, hogy csak a szamosújvári püspökségben 26 templom régebbi, mint 1800.

60. Virgil Vătăşianu, id. m.

61. Vătăşianu munkája kimerítő és becses adataira az erdélyi román művészettörténetnek; részletekbe menő külön bírálatot érdemel, amelyre itt tér nem nyílik. Rá kell mutatnunk azonban Óraljábólodogfalva tipikus esetére. A mostani. ref. templom, amely – mint átmeneti stíljé mutatja – alapításakor katolikus volt, egy időben azonban a görög keletiek kezén volt. A freskókon egy helyütt „Sfântu Apostolu Mateiu” cirillbetűs felírás látható, s ebből következteti Vătăşianu, hogy a freskók XIII. századiak és a templom román alapítás. De ha a felírás a XIII. századból származna, akkor egy jó évszázaddal megelőzné a legkorábbi román nyelvemlékeket! A falu magyar neve: Óraljábólodogfalva, már maga is igazolja, hogy magyar település és katolikus templom volt. – Vătăşianu a Kendeffy-családra is hivatkozik, melynek ősei e vidéken birtokosok voltak. A Kendeffyek román eredetére vonatkozó egyetlen okleveles adat I. Cavaler de Pusariu: Date istorice privitorie (és nem „privitoare”, mint V. idézi) la familiile nobile române, Sibiu, 1895, Partea II. 177-178. I. nyomán egy 1439-i oklevél, amely szerint a Kendeffyek „nobiles Vallachi (és nem „Valaki”, mint V. idézi) nostri de Malomviz” említetnek. Ezt idézi döntő mozzanatként Vătăşianu, (11. l. l. jegyzet). Az újabb magyar oklevélkutatás előtt azonban világos, hogy a korai oklevelek a bolgárokat is „Vallachii”-nak írták. „Kendeth” bolgáru bolgár bíró-t jelent s a Kendeffyek így bolgár eredetűek. A Kendeffyek eredete azonban az óraljábólodogfalvi templom stílusán nem sokat változtat. Aztán a család története végig azt bizonyítja, hogy a magyarrá vált főúri nemzetség mindvégig magyar eszmék szolgálatában állott. Hasonló az eset más nem magyar eredetű főnemesei családoknál is, mint a Drágffyknál, Nopcsáknál, Kenderessyeknél, Zeyeknél, stb., amelyek a bizantin művészettörténetnek igen kevés szolgálatot tettek. (V. ö. L'histoire de l'art, 18.

I, és Gând Românesc, III. 120-121. I.) A családok eredetének kinyomozása egyébként, szerény véleményünk szerint, inkább a család- és nemzetségtörténet, mintsem a művészettörténet feladata.

62. Vătăşianu, 146. I.

63. Vătăşianu, 162. I.

64. Petranu: Die Kunstdenkmäler, 23., 64. I.

65. Petranu: Gând Românesc, III. 114-115. I.

66. Petranu: Die Kunstdenkmäler, 26.

67. Petranu: Die Kunstdenkmäler, 38. I.

68. V. ö. Balogh Ilona, i. m. 71. I.

69. Petranu: Die Kunstdenkmäler, etc.; Originea turnurilor, etc.

70. L. C. Petranu: Bisericiile de lemn ale Românilor ardeleni, Sibiu, 1934. Adler (6. I.), Damm (7. I.), Henry (7. I.) „a templomok kétségtelen gótikus hatást mutatnak és a köépítéset utánzását”; Dhucque (9. I.), Curman (8. I.), Erixon (10. I.), Réau (10. I.), Treiber (12. I.) etc.

71. Ezt P. is elismeri. Die Kunstdenkmäler; 42. I.

72. Petranu: Die Kunstdenkmäler, p. 32 ff.

73. Petranu: Die Kunstdenkmäler, 40. I.

74. A székelyföld leírása. (Pest, 1869.) II. köt. 15. l.

75. Művészeti mozzanatok Biharban. A „Hon” tárcája, 1878. évi XVI, évf. 65. sz. márc. 14.

76. G. Bals: Bisericiile lui Ştefan cel Mare; Bisericiile moldoveneşti din veacul al XVI.; Sur une particularité des voutes moldaves. Rapport du Congrès de Byzantinologie de Bucarest. Érveit Vătăşianu sem tudja elerőtleníteni, aki szintén Strzygowski-val tart. Bolţile moldoveneşti. Originea şi evoluţia lor istorică. Extras din An. Inst. de nat. Vol. 5. Cluj, 1929.

77. Lásd erre vonatkozólag Biró: Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei. Bp. 1932. 79-83. I. és Nic. Firu: Monografia bisericii Sfintei Adormiri (bis. cu lună), Oradea, 1934.

78. Henry a házalakú fatemplomokban látja az elsődleges típust és igen helyesen (P. Henry: Les églises de la Moldavie du Nord).

79. Petranu: Die Kunstdenkmäler, 42. I.

80. Petranu: Bisericiile de lemn ale Românilor ardeleni, 37. I.

81. Petranu: Originea turnurilor, etc.

82. Vechile biserici de piatră etc., 196. I.

83. „Numai Români au în Ardeal bisericiile de lemn.” Bis. de lemn ale Românilor, etc. 22. I.

84. Petranu: Die Kunstdenkmäler, 42. I.

**TALLÓZÁS ERDÉLYI VONATKOZÁSÚ ANTIKVÁR
KÖNYVEK ÉS KÉZIRATOK KÖZÖTT**

Forrás: Arkánium Antikvárium, Budapest

Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései I-II. Sajtó alá rendezte: Szabó T. Attila (Kolozsvár), 1939. Erdélyi Szépműves Céh (Minerva) 179., 1 sztl. lev.; 157 l., 1 sztl. lev. Első kiadás! Mindkét kötet illusztrált borítójú kiadói kötésben.

2.000. Ft.

Áprily Lajos: Esti párbeszéd. Második kiadás Cluj-Kolozsvár, 1927. Minerva 78 l. Aláírt! Átkötött példány. Félvászonkötésben, az eredeti borító a táblára ragasztva. Az eredeti borítón tintával írt tulajdonosi névbejegyzéssel.

1.800 Ft.

Erdélyi Helikon I-III. évfolyam 1928 május – 1930. december. Az Erdélyi Szépműves Céh folyóirata. Főszerkesztő: Kisbán Miklós. Szerkesztik: Kós Károly, Áprily Lajos, Bánffy Miklós, Kuncz Aladár, Lakatos Imre, Kovács László Cluj-Kolozsvár, 1928-1930. (Minerva?) 28 db. 646 l., 11 t.; 836 l., 19 t.; 878 l., 29 t.; évfolyamonként folyamatos lapszámozás. Minden példány eredeti borítóban. Hozzá: Az Erdélyi Helikon cikcrepertóriumai 2 db. I. évfolyam 4 lev. II. évfolyam I-II. 4 lev.; 4 lev. Hozzá: Értesítés az Erdélyi Helikon bekötési tábláiról Reklámkiadvány 1 lev.

8.000 Ft.

Erdélyi magyar évkönyv 1918 I. évfolyam. Szerk.: Dr. Sulyok István és Dr. Fritz László Kolozsvár, 1930. „Juventus” XVI., 272 l. Füzve, kiadói papírborítóban. A mű könyvtárusi forgalomba nem került.

2.000. Ft.

Az erdélyi magyar színészet hőskora 1792-1821 Káli Nagy Lázár visszaemlékezései. Bevezetéssel ellátta: Dr. Jancsó Elemér. Második kiadás (Erdélyi ritkaságok 1.) Kolozsvár, 1942. Minerva 144 l.,

21 t. (fotóillusztráció) Füzve, kiadói illusztrált borítóban.

1.600. Ft.

Jancsó Elemér: Dr. Reményik Sándor élete és költészete (Erdélyi füzetek 1. Szerk.: Dr. Jancsó Elemér) Kolozsvár, 1942. „Lyceum”-ny. 1 t. (címkép), 44 l. Füzve, illusztrált kiadói borítóban.

1.400. Ft.

Kézirat Kós Károly saját fejléces levélpapírjára autográf írt, aláírt levele „Mélyen tisztelt Igazgató Uram!” megszólítással.

Tartalom: Hálás köszönetét fejezi ki, hogy címzett személyesen járt el ügyében a miniszternél. „... Nem tudom Igazgató Uram irántam való ezt a jóságát személyesen megköszönni, miután messze-távol lakom Budapeستől, de igyekezni fogok teljes erőmmel, hogy Igazgató Uramnak bennem való hitét, bizalmát, munkámmal érdemljem és köszönjem meg...” Keltetés: Sztána 911. július hó 10. Méret: 287 mm × 224 mm; 1 lev., 1 beírt oldal (Kós Károly [Temesvár, 1883.dec.16. – Kolozsvár, 1977.aug.25.] építész, író, politikus, könyvkiadó, grafikus)

50.000. Ft.

Séta bölcsőhelyem körül. Erdélyi képeskönyv Erdély írónak vallomása – írásban és képben – szülőföldjük tájairól. Írták: Asztalos István, Kacsó Sándor, Karácsony Benő, Kemény János, Kós Károly, Kovács László, Maksay Albert, Molter Károly, Reményik Sándor, Tamási Áron, Tompa László, Wass Albert. Szerkesztette: Kovács László. (Bp., 1940.) Révai 198 l., 2 sztl. lev., 7 t. (kétoldalas fotó), számos lapszámzáson belüli fotótábla. Festett táblájú és gerincű kiadói fautáztatú papírkötésben, védőborítóval.

2.400. Ft.

ERDÉLYI MŰVÉSZET 2001.II.4.

ISMERETLEN; Szent László alakja az 1419-ben festett székelyderzsi unitárius templom falfestményéről